Dr.Saleh Ebrahimi

* یافیعی[1] فەرمویەتی: هەندیٚ لەبابەت (کوڕی صەلاح)ەوە نوسیویانە: ئـــەو لەموسڵەوەچوٚتەبەغـــاو لەگـــەڵ زوٚری لە زانـــایان و مـــاموٚستایاندا قسەولیٚکوٚڵینەوەی هەبوە، وەکوکوڕی سەکینەوکوڕی تەبەرزەد، تەنانەت چوٚتە هەمدان و نیشابورو حەرانو دوجاریش چوٚتە شام- کوری صەلاح: (کانَ اِماماً بارعاً حُجَّة مُتبحراً فی العلومِ الّدینیةِ، بصیراً بالمذهب اصولەوفروعە، وَلَهُ ید طولیٰ فی العربیةِ والحدیث والتفسیر، مع عبادە و تهجّدوورع، ونسک و تعبد و ملازمةللخیر علی طریقةالسلف و له فی الاعتقاد آراء شیّدة، وفتاویٰ سدیدة ماعدافتیاەالثابتةفی صلوةالرغائب، وله اشکالات علی الوسیط، فی الفـقهِ، و مؤاخذات حسنة و فوائد جمة، و تعالیق حسنة) واتا: شارەزوری کوڕی صەلاح بوٚفێر بـونی حـەدیس چەن شـارگەڕا، لەبەغـاو هـەمەدان و نیشـابوروحەران وشاریٚتر، چەن مـاموٚستای دیٚولیـان فـێربوولەگەڵیـان کـەوتە وت و ویٚژو لیٚکوٚڵینەوە، دوجار چوٚتەشام، کوڕی صەلاح پیٚشەوا یەک بو، زانا بەزانستی شەریعەتی ئیسلام، ئەصڵ و فەرعەکانی ئەزانی، لەزانستی ویژاوەری و ئەدەب و هونەروفەرمودەی پیٚغەمبەری مەزنی ئیسلام (د.خ) و لە زانستی تەفسیری قرئان زوٚرشارەزا و خودان وزە بوەو لەعیبادەت کردن و پاریزگاری و ئەنجامدانی کاروباری چاک و خودا پەسەندانە و پیاوانەدا هەمیشەلە پیٚشەوەبوە، بیٚجگە لە فتوای نویٚژی رەغائب، دارای رەئی پتەوو پرسودە و رەخنەی لە (وەسیط لەفیقەدا) گرتوەوکوٚبەو پەراویٚزیٚ زوٚر ورد وردو جوان و پرسودی نوسیوە.

بەکورتی بڵین: کاتیٚ کوڕی صەلاح لەخوٚراسان گەراوە چوەشامو شاری قودس و بەپیٚ شیاوی و هوزانغانی یەک کەهەیبوە بوٚتەمودەریسی فیٚرانکوٚی

---

١ - (مراٰت الزّمان و عبرة القیضان)

Dr.Saleh Ebrahimi

ناصریه لەشاری قودس.[1]

کوڕی صەلاح بۆ دەرز وتنەوە هەڵبژێردراوەو ناوی زانایی و هۆزانڤانی و مامۆستایی لەدنیا بلاۆ بوتەوەو مەلاو فەقێ یەکی زۆر لەکوڕی دەرسیدا کۆبونەتەوەو لەزانستی کوڕی صەلاح فێربون و لەدواییدا ئەو پلەو کورسی دەرسەی بەجێ هێشتوەو چوتە دیمەشق ولەفێرانکۆی (ڕەواحی‌یە) خەریکی تەدریس بوە.[2]

* کاتێ مەلیک ئەشرەف کوڕی مەلیک عادل کوڕی ئەیوّب لەدیمەشەق دا (فێرانکۆی حەدیس)ی دامەزراند مودەریسی ئەوێ یان دابە (شارەزوری کــوڕی صــەلاح خوێندکــارومەلاوزانست‌ویستــانو راوی یــانی فــەرمودە هەموروژێک لەوێ لەکوڕی دەرسی ئەوزا نا فەرزانە پایە بەرزوتەرزە بەشداری یان ئەکردو کوزیلکەیان ئەبەست و لەشەپوّلی زانستی خورێنی ئەو تێرئاوئەبون، - کوڕی صەلاح دوای ماوەیەک بوە مودەریسی (سِتّ‌الشّام)زومورود خــاتون، خوشکی شەمس دەولە تورانشای کوڕی ئەیّوب‌و کچی ئەیوب باپیرەی ئەم زنجیرە کوردە ڕەسەنە.

کوڕی صەلاح ئەم زانایەلەهەرباروبا بەتێکەوە زۆر دڵسوزانەو بەوریایی خەریک‌بوەو لەکارشکێنی و شتیوا دوری کردوەو لەئەنجام دانی‌کاروباری دینی

---

١ - نوکتە: فێرانکۆی ناصریەیەکێک لەفێرگەکانی مەلیک ناصر صەلاحەدین قارەمانی نەمری ناوداری‌کورد و جهانی ئیسلام: صەلاح‌الدین یوسف‌کوڕی نەحمەدین کوڕی ئەیوب کوڕی شادی کوڕی ئەیوب - ە - کەلەگوندی (بێتوّین) نێزیکی کویسنجەق لە ٥٣٢ی کۆچی مانگی لەدایک بوەو لە٥٨٩ی کۆچی و ڕێکەوتی ١١٩٣ی زاینی وەفاتی کردوەوئەم بنەماڵە بەتێکرایی ٨٤ ساڵ لە ٥٦٤ی کۆچی تا ٦٤٨ کۆچی مانگی پاتشاییان کردوە)...

٢ - نوکتە: زەکی یە دین ئەبوقاسم هبة‌الله کوڕی عبدالواحد کوڕی ڕەواحەی حەمەوی فێرانکۆی (رواحیە)ی سازداوە).

و ئەرک و ئەسپاردەی خەڵک زۆر سەختگیر بوەو لەدژایەتی لە ئەحکامی شەریعەتی ئیسلام‌دا خۆراگرو بەدڵ و دەرون بوە.

* فەیلەسوفی مێژوکورێ خەلەکان[1] نوسیویەتی: من‌لە سەرەتای مانگی شەوالی ساڵی ٦٣٢ مانگی لەدیمەشق چومەخزمەت کورێ صەلاح‌و بوماوەی ساڵ و نیوێک لای بوم‌و لەنوری توێژانەوەو دەرس و تنەوەی ئەو زاتەکەڵکم وەرگرت‌و لێ فێربوم. شارە زوری کورێ صەلاح لەفەنی حەدیس‌دا کتێبێکی زۆرهێژاو بەکەڵکی داناوەو پەراوەی (مەبسوط)ی لەمەناسکی حەجّ‌دا نوسیوەو پڕو تەژی یە لەمەبەست‌و نوکتەی وردوردو جوان کەجێ نیازی خەڵکە.

* یەکێک لەیاران و فەقێ‌کانی فتواکانی شارە زوری کورێ صەلاح-ی لەبەرگێک‌دا کۆکردوتەوەوجێ برۆای فوقەهایە.

* شارەزوری کوڕی صەلاح لەساڵی ٦٤٣ی کۆچی دا لە دیمەشق لەرۆژی چارشەمەلە ٢٥ی مانگی موبارەکی رەبیعی ئەوەل بارگەی‌بەرە ولای خوا تێکناوەو وەفاتی کردوەو دوای نوێژی نیوەرۆ- نوێژیان لەسەر جەنازەکەی کردوەولە گۆرستانی (صوفیە) لەدەرەوەی (بابنەصر)دا ناشتویانە وئەم کتێبانەی لێ بەجێماوە: ١- ئەدەبی موفتی.

٢- موستەفتی ٣فەوائید رەحلە ٤- تەبەقاتی فوقەها ٥- موشکیلی وەسیط ٦- صلەی ناسک لەصنەی مەناسک‌دا ٧-نوکتەوفەتاوا ٨- معرفةانواع حدیث

- ئەم قسەجوان و وردانە هی شارەزوری کوڕی صەلاحە کەفەرمویەتی: (زۆرپێ‌داگرتن لەشتا رێزوحورمەت لە ناو ئەبا. ویستنی شت بەر لەکاتی خۆی، وەکو ویستنی میوەیە، بەر لەوەی بگا).

---

١ - پەرەی ٤٠٩ بەرگی ٢ وەفیاتی خۆیدا

Dr.Saleh Ebrahimi

- لەكارو بارا بەتاڵوكە مەبە چونكا پێ ناگەی‌و ناهومێد ئەبی بەرلەوەی میوە بگا دەسی بۆمەبە، صەلاح، بەفاضلی دیمەشقیش ناودارە.

وەفەیات‌الاعیان نوسیویەتی: کە شارەزوری کوڕی سەلاح لەشەرە خان لەدایگ‌بوە، بەڵام خاوەنی تاریخی عولەمای بەغا و ئەنەس جەلیل نوسیویانە: کە لەشارە زور لە دایک بوە.

سەرچاوە: (خەتی) الذهبي: سیرالنبلاء ١٣: ٢٥٣-٢٥٥- عثمان السویدی: الاشارات الی اماکن الزیارات ١٤، ١٥ ابن‌هدایةاسماءالرجال الناقلین عن‌الشافعی اوالمنسوبین الیه ٢/٦٧، الاسنوی: طبقات‌الشافعیة، ٢/١٣٨، ١/١٣٩، العدوی: الزیارات ٢/٢٣،کتاب فی‌التراجم ١:١٦، عام ٤٦١٦، ظاهریة، فهرس‌المؤلفین بالظاهریة (چاپی) و شذرات الذهب٥:٢٢١، ٢٢٢، الذهبي: تذکرةالحفاظ ٤: ٢١٤، ٢١٥، ابن رافع‌السلامی: تاریخ علماء بغداد ١٣٠-١٣٣ ، ابن هدایة: طبقات‌الشافعیة ٨٤، مجیرالدین الحنبلی: الانس‌الجلیل ٤٤٩، ٤٥٠، طاش‌کبری: مفتاح‌السعادة ١: ٣٩٧، ٣٩٨ کتبخانه امیرخواجه‌کمانکش ٥٤، یوسف‌المش: فهرس‌مخطوطات، الظاهریة ٦: ٢٩٤-٢٥١، حاجی خلیفه : کشف‌الظنون ٤٨، ٧٠، ٨٣٦، ١١٠٠، ١١٦١، ١٢١٨، ١٢١٩، ١٢٩٧، ١٨٣٠، ٢٠٠٨، ٢٠٠٩، فهرست‌الخدیویة ١: ٢٥٣، لطفی عبدالبدیع: فهرس‌المخطوطات المصورة ٢: ١٧٤، البغدادی: هدیةالعارفین ١: ٦٥٤، نەقڵ لەمعجم المؤلفین پەرەی ٢٥٧ج ٦ چاپی بیروت.

زانایانی کورد، یاگەنجینەی فەرهەنگ وزانست.(شە پۆل).

(وەفایاتول ئەعیان وئەنباءئەبناءزەمان) بەرگی ٢ چاپی سەعادەتی میصر پەرەی ٤٠٨ تا ٤١٠ ژمارە (٣٨٤)و بەرگی ١ کتێبی تاریخی مەردوخ پەرەی ١٩٤ و پەراوەی نامەی دانشوەران ناصری پەرەی ٣١٠ تا ٣٠٣ چاپی دارول

Dr.Saleh Ebrahimi

فیکرو تاریخ مەشاهیر- ی کورد نوسراوی ئوستاد بـابامە ردوٚخ روٚحـانی ج ۱ لاپەرەی ۷۷ چاپی ۱۳۶۴ و ئه علامی زەرەکلی ج ۴ لاپەرەی ۲۰۷ چاپی شەشەم بیروت و طبقات المصنف ۸۴ و علماء بغداد ۱۳۰ و فهرست الموءلفین ۱۷۷ و الکتبخانه ۶۹۱:۷ وصلة الکلمة للحسینی -خ.

Ahlwardt: ... verzeichniss der ara- bischen handschriften II: 6, Brockel- mann: g,I: 358-360

Dr.Saleh Ebrahimi

شاره زوری موباره ک:
٤٦٢ - ٥٥٠ی مانگی
١٠٧٠ - ١١٥٩ی زاینی

شاره زۆری موباره‌ک کوری حه‌سه‌ن کوری ئه‌حمه‌د کوری عه‌لی کوری فه‌تحان - ی کوری مه‌نصور شاره زۆری ئه‌بو کوره‌م موقرئی پێشه‌وا یه‌ک بووه له زانستی جوان خوێندنه‌وه دا وزۆر له‌و بابه‌ته‌وه زۆر شاره‌زا بووه وله مانگی ره‌بیعی ٢ له ٤٦٢ی مانگی و ١٠٧٠ی زاینی له دایک بووه.

به‌و جۆره‌ی ئه‌بو سه‌عد که‌له کوری حیرز - ی گێراوه‌ته‌وه شاره زوری له ٢٥ مانگی ذیحجه له ساڵی ٥٥٠ کۆچی و ١١٥٩ی زاینی وه‌فاتی کردوه و له ده‌شتایه‌ک له بیشر - ی حافی له ده‌روازه‌ی حه‌زه‌ب له به‌غاله نێزیک ئه‌بو به‌کر - ی خه‌تیب نێژراوه.

هه‌روه‌کو له معجم الادبا - ی یاقوت [١] دانوسراوه:

شاره زۆری موباره‌کی کوری حه‌سه‌ن - ی کوری ئه‌حمه‌دی کوری عه‌لی له ١٧ مانگی ره‌بیعی دو له ساڵی ٤٦٢ کۆچی مانگی له دایک بووه و له دارولخیلافه‌ت له به‌غا نیشته‌جێ بووه وهه‌ر وه‌کو نوسراوه زانایه‌کی چاک و دڵ وده‌رون پاک و دیندار و خێر خواز بووه و به قورئانیش عه‌مه‌لی کردوه.

شاره زوری له ئیختیلافی ریوایات و جوان و راست و دروست خوێند نه‌وه‌دا زۆر شاره رابووه، په‌راوه‌یه‌کی به‌ناوی (مصباح الظاهر فی القراءات البواهرو الذخائر - ی له قرائه‌ت دا) داناوه.

شاره زوری زۆر خوو ئاکار جوان بووه و جوانی به فه‌قێیان ده‌رس و توته‌وه، له‌ریوایاتی فه‌رموده دا زۆر وردو شاره زابووه.

له ئه‌بولفه‌ضل ئه‌حمه‌د کوری حه‌سه‌ن - ی کوری جه‌برون ئه‌مین و زانایانی دیکه فه‌رموده‌ی پێغه‌مبه‌ر فێر بوه‌و هه‌مو زانستی باوێ خوێ زانیوه. بروانه: الاهی سیرالنبلاء ١٢: ٢١٠، ٢١١ (ط) ابن الجزری: طبقات القراء ٢: ٣٨ - ٤٠، الاهی: لذکرة الحفاظ ٤: ٨٠، الیافعی: المراة الجنان ٣: ٢٩٦، ٢٩٧، حاجی خه‌لیفه: کشف الظنون ٨٢٢، ١٧٠٦ Brockelmann: g, I: 408,S I: 725 و غایة النهایه ٢: ٣٨ و ارشاد الاریب ٦: ٢١٧, Brock.S.I:723 و ئه‌علامی زه‌ره‌کلی ج ٥ په‌ره‌ی ٢٦٩و ٢٧٠ چاپی ٦ سالی ١٩٨٤ی زاینی بیروت (شه پۆل).

---

١ - به‌رگی ٨ چاپی سی ساڵی ١٩٨٠ز دار احیاء التراث لاپه‌ره (١٧١).

Dr.Saleh Ebrahimi

شارەزوری ئەحمەدگۆرانی

ئەحمەد گۆرانی: ناودار بەمەلاشە مسەدین‌لە ٨١٣-٨٩٣مانگی و ١٤١٠-١٤٨٨ زاینی.

ئەحمەد گۆرانی خاوەن شکۆو بەسام بوەو بەژنو بالاّیەکی نورانی هەبوە.

ئەحمەدی کوڕی سمایل کوڕی وەسمان کوردی، شارەزوری، عومەر رەزاکە حالەلە موعجەمی خۆیدا[1] نوسیویەتی: ئەحمەد گۆرانی لە ساڵی ٨١٣ مانگی و ریکەوتی ١٤١٠ زاینی لەدایک بوەو لە٨٩٣ کۆچی و وریکەوتی ١٤٨٨ زاینی بارگەی بەرەولای خودا تێکاوەو ناوی ئەحمەدەوکوڕی سمایل، کوڕی وەسمان،کوڕی ئەحمد کوڕی رەشید، کوڕی‌برایم شارەزوری‌یە، وەهەمدانی، تەورێزی، گۆرانی، قاهیری، شافعی و حەنەفی شیان پیٚوتوە لەقوستەنتەنیە وەفاتی کردوە.

زە رەکلی خێوی ئەعلام[2] نوسیویەتی: ئەم زانایە لە میصر خوێندویەتی و لەپاشان چوّتە ولاّتی تورک لە روژگاری سولّتان مراد کوڕی وەسمان کە بەڵێنی لەگۆرانی وەرگرتکە (محەمەد فاتح) ولیعەهد فێری زانستبکاو لەروژگاری

١- بەرگی ١چاپی ساڵی ١٩٥٧ زاینی پەرەی ١٦٦
٢ -بەرگی ١ چاپی (٦) ساڵی ١٩٨٤ زاینی پەرەی ٩٨

Dr.Saleh Ebrahimi

محەمەد فاتحدا بۆتە قازی ولەقوستە نتەنیە وەفاتی کردوەو سوڵتان بایە زید نوێژی لەسەر کردوەو(دەوڵەت جەنەت)کە ئەکاتە ۸۹۳ مادە تاریخی وەفاتی بوە، بەلاّم لەنەزم عەقیاندا ساڵی وەفاتی گوّرانی ۸۹۴کۆچی مانگی نوسراوە.

زانای ناودار محەمەد ئەمین زەکی ۱ نوسیویەتی: گوّرانی لە میصر زانستی تەواو کردوەولای حافز شەهابەدین ئەبولفەزل، ئەحمەد کوڕی عەلی کوڕی محەمەد ناودار: کوڕی حەجەری عەسقەلانی ئیجازەی زانست و مەعاریفی ئیسلامی وەرگرتوەو لەوێوە چوّتە (بروسە) و سوڵتان مرادی دوەم زوّری ڕێز لێناوە و لە ساڵەکانی ۸۲۴-۸۵۴کۆچی گوّرانی لە فێرگەی (خوداوەندگار)و فێرگەی بایەزید ماموّستاو دەرس بێژبوەو لەوە، بە دوا بوّتە ماموّستای تایبەتی وەلیعەهد: (محەمەد فاتح)ئەڵێن: بوئەوەی زیاتر بتوانێ محەمەد فاتح فێری زانستبکا جارجارە گوّرانی شارە زوری ئازاری (فاتح)ی داوە، دەڵێن: کاتێ (فاتح) بوّتەشا تکای لەگوّرانی ماموّستای خوّی کردوەتا ببێتەوەزیر، ئوستاد قەبوڵی نەکردوەو بەتکاکردویەتە سەروّکی ئەوقا فی سوڵتان. جارێکلە ماموّستای ویستوە فتوای ناحەقی بوّبدا، بەلاّم ئوستاد بەقسەی نەکردوەو زوّریش سەرزەنشتی محەمەد (فاتح) کردوەو سوڵتان لەکارلای ئەبا وگوّرانیش بوّ میصر موهاجەرەتئەکا وشای میصر: (قایتەبای) زوّری ڕێز لێ ئەگرێ و خەلاّت و بەراتێکی زوّر باشی بوئەبرێتەوەو دوای ماوە یەک محەمەد فاتحبوئوستادی خوّی پەشیمان ئەبێتەوە و لەشای میصر ئەخوزایکەدڵخوّشی ماموّستای بوّبداتەوەو بە ڕێزەوە بی نێرێتەوە،گوّرانیش دەگەڕێتەوە بوّ تورکیەو لە ساڵی ۸۶۲کۆچی ئەکرێتە موفتی دیار بەکرو ساڵیانە (۳۶۳۰۰۰) دیرهەمی براتبوّ ئەبرنەوە. زانای ناودار

۱ـ ۱۸۸۰ زاینی لەسلێمانی لەدایکبوەو لە۹تەموزی ۱۹۴۸ زاینی لەبەغدا وەفاتی کردوەو لەسلێمانی لەگردی سەیوان نێژراوە

(ئەحمەدگۆرانی) لە زانستی قورئانبە تایبەتلە تەفسیر زانیندا لە پێتەختی تورکی وەسمانیدا بێوێنە بوەو زۆر بەی فەقێکانی بەبەرز ترینپلەی زانستی گەییون. (گۆرانی) لەدەرسو تنەوە و فتواوخواناسی وبروا و ئیماندا دەسنیشان بوەو لفیکەم بوە، ئەڵێن: هەموشەوێکتا قورئانی خەتم نەکردبایێ نەخەوتوە حەکیم گۆرانی بەژنو بالأیەکی بەسام و نورانیبوە، شاو وەزیرەکانی بەناو، بێناونیشان بانگئەکرد و قسەی لە گەڵیاندا ئەکردو دەربەستی داب و دەستوری دەرباری نەبوەو ئەگەر ئەچوە دیداریشا سەلاوی ئەکردودەسی ئەگوشی ودەسی ئەکرد بەپەند دادانی و ئەوی لە مونکەر نەهی ئەکردو فەرمانی بەچاکەو بە مەعروف پێئەدا.

زۆرجار بەشایو توە خۆراک و پۆشاکلە تۆ حەرامە لەخوا بترسە. ئەڵێن: کاتێگۆرانی لەگەڵ شالە سەفەرابوە. شاپێ و توە: ماموستا تۆبۆلە خۆراکی حەرامی منتخوارد، ئەویش فەرمویەتی: خۆراکیێ کەلە بەر تۆبو، حەرامە بە لاْم هیمن حەلاڵبو، شادەوریيە خۆراکە کە، ئەسورێنێ، ماموستا دەسلە خواردنی هەڵ ناگرێ و شا ئەڵێ: ئەمجارە لەوەی وافەرموتحەرامە خواردت، گۆرانی فەرمویەتی: تۆحەرامەکەییتخواردومنیش بە حەلاڵی خۆمگەیم. (گۆرانی) کە ساڵەها لە دیاری ئیسلامدا نوری زانستی بلاْو ئەکردوەوە، زۆر بەرێزو شکۆوە ژیاوەو ئێستاش ناوی زیندوی هەر ماوە و یەکێکلەگەرەکەکانی (ئاستان) ناوی ئەوی لەسەر ماوەو ئەڵێن: (سوڵتان بایەزید) نوێژی لەسەر لەشی مردویکردوەو یەک سەتو هەشتاهە زاردرم قەرزیشی بۆداوە تەوە. دوای ئەمزانایە زۆرێ لەزانایان ناوی خۆیان بەگۆرانی داناوە و مێژو نوسان هەمو گۆرانیانیان بەکورد زانیوە، وەک (شیخ محەمەد، قازی شیخ محەمەد، شێخ سەعدەدین، شیخ محەمەد شەریف) هەمویان بە گۆرانی ناویان دەرکردوە، بەلاْم ئایا ئەمانە خە

ڵکی سلێمانی و شارەزورن و ئایا لەگەڵ مەلا شەمسەدین: ئەحمەد گۆرانی خزمن؟ دەراو زۆررووناک نییە.

زانای ناودار (گۆرانی) زۆری کۆبەو کتێب داناوە، کوبە لەسەر نوسراوەکانی کوڕی حەجەری عەسقەلانی ولەسەر (کرمانی) و شەرحلەجەعبەری) و زۆری تر، نوسیوەو ئەم پەراوانەشی داناوە:

١- غایةالامانی لەتە فسیری کەلامی رەبّانی لە تەفسیری سبع‌المثانی، کەتەفسیرێکی بێوێنەیە. خەتی یە.

٢- دورەری لەوامیع لەشەرحی جەمعول جەوامعی سوبکیدا لەزانستی ئوصولی فیقەدا.

٣- کەو ثەری جاریلە ریاضی بو خاریدا، شەرحێکە لە (فەرمودەی) پێغەمبەردا لەسەر کتێبی (بوخاری) و خەتیشە.

٤- قەتعە و قەصیدە یەکلە زانستی عەروضدا لە ١٥١ پەڕەدایە.

٥- الثالث‌منە، لەچەن جەڵد دایەو شەرحی بوخاری یە.

٦- فەرائد دورەڕ لەشەرحی لەوامیع غورەردا لەزانستی تەجوید دایە.

٧- شافیە، مەنظومەیەکە (٦٠٠) شیعرەو بە سوڵتان پێشکەش کراوە.

٨- شەرحێ لەسەر کافیە لەنە حودا (کافیە) نوسراوی شارەزوری کوڕی حاجیبە.

٩- کشف‌الاسرار عن قرائةالائمةالاخیار.

سەرچاوە:تاریخی سلێمانیە نوسراوی ئەمین زەکی پەرەی ٢٣٣و ئەعلامی زەرەکلی چاپی (٦) بەرگی ١ پەرەی ٩٧ و ٩٨ و معجم‌المؤلفین نوسراوی عومەر رەزاکە حالە بەرگی ١ پەرەی ١٦٦ چاپی بێروت ساڵی ١٩٥٧ زاینی و تاش‌کوبرا: شەقایق نەعمانیە ١:٨٨ و سحاوی ضوء لامیع ١:٢٤١و١٢:٢٢٤و

Dr.Saleh Ebrahimi

سیوتی: نەزم عەقیان ۳۸ و هـدیةالعـارفین ۱:۱۳۵ ودارالکـتب ۱:۱۴۱ [۱] و دارالکتب‌الشعبیه ۱:۹۸.

حاجی خەلیفە: کەشف‌ظنون ۱:۵۵۳ و ۵۹۶، ۳۴۶، ۶۴۷، ۸۹۹، ۱۰۲۲، ۱۱۹۰، ۱۳۷۱، ۱۴۸۶، بەغدادی: ایضاح‌مەکنون ۲:۹۲، کیتابخانة نور عثمانیە ۲۶.[۲] شەپۆل ●

۱- هەندێ و تویانەلە ۸۹۴ و ۸۹۲ گۆرانی وەفاتی کردوە

2 - Brocke lmann: g,II:228 , S, II: 319, 320

Dr.Saleh Ebrahimi

شەمسی مەغریبی

یەکێکی دیکەلەخوانا سە زاناکان کەبولوەفای کورد شوێنی لەسەردا ناوەئەم شەمشی مەغریبی یە.

ئەبوعەبدوڵلا شەمسەدین محەمەد کوری عێزەدین عادل یوسف بەزازینی تەورێزی ناودار بەشەمسی مەغریبیو ناسراو بەمەلا محەمەد شیرین کەیەکێک لەزانایان و خواناسانی کوردی سەتەی هەشتەمی کۆچی مانگی یەو بەزاراوەی کوردی: (پەهلەوی) شیعری زۆرەو هەندێ لەوانە لەئاخری دیوانەکەیدا لەساڵی ۱۳۵۸ی کۆچی هەتاوی دا لەچاپ دراوە.

مەلامحەمەد شیرین، ناودار بەشەمسی مەغریبی لە ۸۰۹ی کۆچی مانگی لە (ئەممەند) لای تەورێز لەدایک بوە و لە ۷۴۹ی مانگیدا لە ۶۰ ساڵیدا بارگەی بەرەولای خواتێکناوەو لەبابامەزید سورخابِ تەورێز بەپێ وەصیەتی خۆی نێژراوە.

شەمسی مەغریبی لەبابەت بولوەفای کورد تاجول عارفین ەوە بە شیعر فەرمویەتی:

این کرد پریچهره ندانم که چه کرده است

کز جمله خوبان جهان گوی ببردست

Dr.Saleh Ebrahimi

مـــوسی کـــلیم است کــه دارد یــد بــیضا
عیسی است کز و زنده شود هر که بـمردست
چون چرخ برقص است و چو خورشید فروزان
از پــرتو رویش شــود آنکس کــه فسـرداست
او را نـــتوان گــفت کــه از آدم و حـــواست
کس شکل چنین ز آدم و حـوا نشـمرد است
یغمـــای دل خـلق جهـان مـی‌کند ایـن کُـرد
مـــانندهٔ ترکـــان هـــمگی تـــازد و بـر دست
با حسن رخش حسن خلایق همه فـتح است
بـــا لعــل لبش جــام مصفــا هـمه در دست
هـــر دل کـه بـرود نـقش جهـان بـود مـنقش
نـــقش رخ او آمـــده آنـــرا بســـتر دست
کس نیست که رختِ دلِ خود را به چنین کُرْدْ
در راه هـــوا جـــمله بکـــلّی نســـپردست
ای مـــغربی از دلبـــر خـــود گـــوی سـخن را
کو نه عرب و نه عـجم و رومـی و کُـرْدْست

دیوانی شەمسی مەغریبی پەرەی ۳ و ۱۰۷ و ۱۰۸ چاپی سـاڵی ۱۳۵۸ کۆچی هەتاوی. دوکتور عبیداللە ئەیوبیان مەرکەزی برەک لەساڵی ۱۳۵۲ کەلە تاران میوانی من‌بو وتی: خۆم ئەم شیعرەم لەبان کێلێکەوە لەنێزیکی ئارامگای بابا تاهیرعوریان لەهە مەدان دیوە:

این کرد پـریچهره نـدام کـه چـه کـرده است
کـز جـمله خوبـان جهـان گـوی بـبرده است

Dr.Saleh Ebrahimi

که بەدا خەوە، دوای تەعمیری ئارامگای بابا تاهیر ئەوکێلەیان لابردوە و لەو ناوە نەماوە ئەگە روابێ، دەبی یا ئەبولوە فایێ دیکە شرهە بێ یا تاج‌العارفین ئەبولوە فای کورد لەوێ نێژراوە (شە پۆل)

Dr.Saleh Ebrahimi

حاجی مەلاسەید عەلی خالیدی

١٩١٠ - ١٩٨٤

ئەم زانا بەرێزە خۆبەکەم زانە کوردە، لەگوندی (ئەلمانە) لەناوچەی شاری بەرزە دەماخی پڕلەگوڵ و نەسرینی: (مەریوان) لەناویەک بنەماڵەی زانا و دینداری بەرزو بەرێز لەدایک بوە. ئەم مەلاسەید عەلی خالیدی‌یە، هەر لەمناڵیەوە زەکاوەت و شیاوی ولێهاتوی لەناو چاوانیدا باریوەو دیار بوە. کە وریاو زیتو بەهۆشو گۆشە

ئەڵێن: خالیدی لە ١٥ ساڵیدا لای حاجی سەید بابا شیخی باوکی ئیجازەی ئیفتا و دەرس و تنەوەی وەرگرتوەو دەسی کردوە بەتەدریسی زانستو مەعارفی ئیسلامی باوی دەم ورژگاری خۆیو زۆرفەقیێ باشومەلای پێگەیاند وەو ئیجازەی زۆر مەلایانی داوە. چ لەکوردستانی ئەم دیو،چ لەکوردستانی گەرمیانی. حاجی مەلاسەید عەلی خالیدی لەساڵی ١٩٥٤ زاینیدا تا ١٩٥٧ زاینی بەماڵەوە لەشاری پێنجوێن نیشتە جێ بوە و لە ڕێگای پەند دادان و دەرس و تنەوەی فەرهەنگ و زانست ئەرک و ئەسپاردەی ئاینی و کۆمەڵایەتی و زانستی خۆی ئەنجام داوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

لەپاشان لەبەر ئاڵوزی و شپرزەیی با رو دۆخی ناوچەکە ئەگەڕێتەوە، بۆلای شارەجوانەکەی زرێوارولەگوندی (نێ) نیزیکی شاری مەریوان خەریکی دەرس و تنەوەو پەند دادان ئەبێ و لەساڵی ۱۳۵۸ هەتاوی بە ماڵەوە دێتە شاری مەریوان و لەمزگەوتی (چوارباخ) ئەبێتە مودەریس و خوتبە خوێن و پیشنوێژ.

حاجی مەلا سەید عەلی خالیدی بەش بەحاڵی خۆی لە خوێندەوارکردنی خەڵک و بردەنە سەرەوەی فەرهەنگو زانستی خەڵک و رون کردونەوەو بێدار کردنەوەی مسولمانان بەتایبەت خەڵکی مەریوان و پێنجوێن نەخشێکی گرینگی بوە.

حاجی مەلا سەید عەلی خالیدی لە دیی (نێ) بەکاری کشت و کاڵ ژیانی خۆی و خاوخێزانی دابین کردوەو ژیا نێکی سادە و ساکاری هەبوە.

حاجی مەلا سەید عەلی خالیدی قارەمانانە خەڵکی ئەو ناوەی بە دژی رێژیمی شای دەرکراوی پەهلەوی دنەداوەو ئەمەش بۆ مسوڵمانانی ناوچەکە رون و ئاشکرایە.

ئەم زانایە لە ۱۳۶۳/۶/۶ هەتاوی وریکەوتی ۱۹۸۴/۸/۲۸ زایێنی لە ۷۴ ساڵیدا بەرەولای خودا بارگەی تێکناوە.

سەرچاوە: رۆژنامەی شەهادەی کوردی ۵ نوامبری ۱۹۸۵ زاینی ساڵی ۳ ژمارەی ۹۶ بە قەڵەمی (شە پۆل) و لە پاشان لە کتێبی دانشمندان کورد در خدمت علم و دین بە فارسی بڵاو کراوەتەوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

عارفی ڕەببانی و زانای هەرە گەورە و خواناس:

غولام رەزا ئەرکە وازی و ژیان و خزمەتی فەرهەنگی ئەو: (قدس سره)

ئەرکەوازی ئاوا لە خوا دە پاڕێتە وە و خۆی دەناسێنێی:

یا غەوسە لغالیب، یە ئیقتیزا مەن یە شەرت تەریق خواجە و غولامەن
من غولام رە زامی، نامەن غولامیم دە شەوق (حب الرّضا)مەن[1]

غولام رەزا، ئەرکەوازی موشاویرو تەگبیر کاری حەسەن خان والی پشتکۆ، بووە، لە موناجات نامەو مەنزومە کەی خۆیدا کە بە حەوت بە ندناوداره و ۶۶۶هۆنەیە، بە مجۆرە رودە کاتە خواودە پاڕێتەوە:

هۆنە:

لوتفێ وە جەستەی بەستەم کەر ژگێجاو هون عەبدت دەر ئاوەر
نیمێ ژە زوڵمەت مەسا ویەردەن هاوار یا عەلی (ع) وادەی نەبە ردەن
ئەر نەجات مەدەی وادەی وەقتشەن زاڵم نە بستەر خاب سەخت شەن
ئەربێدار بۆ، حەیاتم بڕیاس زەنگ بەد نامی غولامەت زریاس[2]

---

١ ـ موناجات نامەی ئەرکەوازی ئیلامی، لە نەعتی حەزرەتی عەلی (ع) بە زمانی: لەکی و لوری پەرەی ٧٧ بە کوششی جەنابی کاک ئیسماعیل تەتەری ملە سوری نوێنەری خەڵکی کرماشان لە شورای ئیسلامی لەتاران چاپی یەکەم سالی ١٣٦٢ی هەتاوی چاپی موئەسەسەی ئەمیرکەبیر تاران.

٢ـ مناجاتهای جاویدانی ئەدە بی‌کوردی: غولام رەزا ئەرکەوازی، مەولانا خالید شارەزوری، خانای قوبادی، میرزا شەفیع کولیایی و مەنوچیهر خان کولیوەند بە خۆش کردن و راست کردنە وەو شەرح، ئەحواڵ و کۆبە بۆ نوسین بە ئیهتیمامی زانای ئەمین و دەس و قەڵەم جوان جەنابی کاک محەمەد عەلی سولتانی، خوابی پارێزێ، چاپی سالی ١٣٦٢ی هەتاوی.

Dr.Saleh Ebrahimi

بەراستی غولام رەزا ئەرکەوازی لەو موناجات نامەدا ئەو خواناسە گەورە بەرز بونەوە و عیرفان و وەحدەتی وجود بە خەڵک نیشان ئەدا و دەی سەڵمێنێ، کە دارای پایە و پلەیێ بەرزو تەرزە، کە گویا ئەرکەوازی لەلایەن حەسەن خان والی پشتکۆوە دەخرێتە زیندان، جاهەروەک لە نێو هۆزی لەکدا قسەی لێ دەکرێ لەو ماوەی کە غولام رەزا ئەرکەوازی لە بە ندو زیندان دابووە موناجات نامە (گازە) یەکی لە حەوت بەنددا، داناوە جالەو موناجات نامەدا پێشەوایانی دینی و پیغەمبەر و حەزەرەتی عەلی کردۆتە تکاکار و گازندە و گازەی لە خوا کردوەتا بە ڵکـو لە زیندانبە ربێ وگۆیا لە دوای هۆنینەوەی حەوت بەندە کە، لە بەندو زیندان ئازاد ئەبێ، ئەو حەوت بەندە ئەوەندە بەسۆزی دڵ هۆنراوە تەوە، کە شاعیر گەیشتۆتە (سدرة المنتهی)ی وەحدەتی وجود لە عیرفان و خوانا سیدا و لەیەک تە بەلوری عەینیدا ئەو بۆلای نیهایەتی بێنیهایەت رادەکێشێ و مـەستی بـادەی عـیشق و ئەوینی زاتی پاکی خوا ئەبێو ئەو حەوت بەندە بە (موشکیل گوشایی، موشکیل گوشایی) دەس پێ دەکا لەشانۆو واژە جوانە کانی ئەم هۆنە رەنگینە سـەردەمی شکایەتی مەسعود ـ ی سەعد ـ ی سەلمان لە زیندانی (نای) و (مەرە نـج) یـا زیندانی بونی خواناسی نـاودار عـەللامە، سـەعید نـورسی کـورد لە زیـندانـی (ئافیون) و زیندانی (شەفیون) بە دەسی تورکی لائیک لە تورکیا، دینێتەوە بیر بۆ وێنە کە دەڵێ:

هۆنە

بینـــای لامـە کـان بینـای لامـەکـان   قـــادر قـــودرەت، بینـای لامـەکـان
ئیلتیجام، وەتۆن یا سیر ـ ی سوبحان   بـە خـــاتەم بـدەر، لێ بـەند زیـندان
یارەب زوڵم، ژە عەدل تۆقە باحەتەن   شەو، خوواو دیم گشت عەلا مـەتەن
پەنام هەرتۆئی یەکتـای، بـێ هـەمتا   وەی بەند زیندان من بییوم، رەهـا...[1]

---

١ ـ جوغرافیای تاریخی و مێژوی لورستان زانای بەریز کاک عەلی ساکی پەرەی ٦٧ چاپی ١٣٤٣، نەقل لە (مجمع الفصحای هدایت) و رۆژنامەی کەیهان رۆژی ٥ شەمە ١٣٧٢/٦/٢٥ی هەتـاوی و ٢٨ ربـیعی ١ سـالی ١٤١٤ی مانگی ژمارەی ١٤٨٦٦ بەقەڵەمی زانای بە رێز کاک ئیرەج کازیمی کوری عەلی ئەسفەرکازیمی مومەندو گوڵزاری ئەدەبی لورستان نوسراویی زانای بەرێز کاک ئیسفەندیار ـ ی غەزەنفەری ئومەرایی چاپی ١٣٦٤ی هەتاوی (شەپۆل)

Dr.Saleh Ebrahimi

وتمان و زاینمان که لەو هۆنە و موناجات نامە عاریفانەی پرو تە ژیيە، لە گازندە، بە هەستی پاک و بێخەوشی بەندەگی تانێو سنوروکەوشە نی فەنا لەحەقدا دەتاوێتەوە، ئەوەیە، خوا بە هاواری یەوە دەچێ‌و حەسەن خان والی خوێ لە بەند رزگاری دەکاو ئەی نێرێتەوە سەر کارەکەی جاران و کارێ وایش دەکا، کە ئـەر کەوازی بە کیژە شۆخە دل لاوێنە، ئەویندارە، دڵ براوە کەی بگاو ببنە حـەلاڵ و شەریکی ژیانی یەکتر[1].

ژیان و بەسەرهاتی غولام رەزا ئەرکە وازی ئیلامی:

ئەر کەوازی خەڵکی گوندی ئەر کەوازە، کە سەر بە ئیلامی پشتکۆیە غولام رەزا کوری (محە سەن): محەمەد حەسەن ـ ی پشتکۆیی یەولە ئاخرو ئـوخری سەتەی دوانزە هەمی کۆچی مانگیدا لە ئاوایی سـەر جـفتەی نـێزیک پشـتکۆی لورستان لە دایک بووە.

ئەرکەوازی لە حەوت ساڵیدا هەر لەو ئاوایی یە، دەس دەکا بە خوێندنی قورئانی پیروز و کـتێبە و ردیـلەو سـەرە تـایە کـانیش دەخـوێنێ ولە پـاشان لە حوجرەی فەقێیان، زانینی نـەحو، صـەرف، بەیـان بـەدیع و مەعـان، مـەنتیق، هەیئەت، حەدیس و فەرمودە، ئـوصولی فـیقە، حـیکمەت و کـەلام و ئـەدەب و ویژاوەری کوردی و فارسی و عەرەبی باوی سەر دەمی خـوێ دەخـوێنێ و بـۆ فێربونی تەجویدی قورئان، تەفسیر، ریاضی و عیلمی میرات و دەقی کتێبی فارسی و عەرەبی و هۆنەی کوردی لای زانا کانی ئیسلام و پشتکۆو لورستان و دینەوەر گۆی رادە گرێ.

غولام رەزا ئەرکە وازی مرۆفێکی وردو ئەهلی موتـالا و لە خـوێندەوەی پەراوەی ئەدەبی‌دا زور شارە زابووەو هاو ژیانی حوکومەتی فـە تـحعەلی شـای

---

[1] ـ زانایانی کورد ج ۲ نوسراوی (شەپول) پەرە ی ۱٥٦ تا ۱۵۵ هەروا بڕوانە و تارێک، کە سەرلەبەیانی لە روژی ۱۳۷۲/۱۰/۵ی هەتاوی لەتاران لەتالاری فەرهەنگ سەرای بە همەن لە سیمناری کوردنـاسی لە بـابەت زانایانی کرماشان و دینەوەر دا خوێند مەوەو هەروا لە کۆواری ئاوێنە ژمارەی ۱۴ و ۱۵ی تایبەت لەتاران لە ساڵی ۱۳۷۳ لە چاپ دراوە (شە پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

قاجار بوگه، لەکاتی خۆیدا موشاویر و تەگبیرکاری حەسەنخان والی پشتکۆ بووە که حەسەنخان لە سالی ۱۲۱۶ی مانگی ناوەند (مەرکەز)ی حوکومەتی خۆی لە خورەم ئاواوە، دەباتە ئیلام، بۆ ئەوەی باشتر بتوانیٚ لە سنوری ئیٚران و عـیٚراقـی ئەودەم دیفاع بکا (کە لەبن دەسە لاٚتی تورکی عوسمانی) دا بووە.

دەگیٚرنەوە لەو سەردەمەی کە ئەرکەوازی لە زینداندا بووە، ژمارە یەک لە تورکانیش لە تەک ئەودا لەو بەندە دابون، ئەوە یەکە بە شیعرفەر مویەتی:

هەمرازی تورکـان ـ ی نـەزان زوانـم   دیـــری[1] ژیـاران هــەم کەلامــانم

ئەکەوازی بە قسەی هەندیٚ شەیتان و شۆفار لەمانگی رەمەزان بە فەرمانی حەسەنخان ئەخریٚتە زیندان، ئەرکە وازی لە بەختی خۆی گازندە دەکاو دەڵـیٚ:

مانگی رەمەزان کە مانگی تایبەتی خوایە و مانگی خیٚرو بە رەکەتە بـۆمن بـۆتە روژی مەحشەر، بە ربانگم باری لیوەو لەباتی پارشیٚوکردن ئاخ و داخمە و لیفە و پیٚخە فیشم گیانمەو سەری نیشم لەبە ردە.

مـانگ موبـارەک مـەخسوس داوەر   پەریٚ من بیەن، وە (یـوم المـحشر)

بە دەستوری والی لە زیندان دا ئەرکەوازی زۆر ئازا ئەدەن و دەس و پای زنجیر ئەکەن، واتا: کوت و بەندی ئەکەن و پیٚ بە زنجیرەوە ئەخەنە نیٚو سە هولاٚو، هەروەک خۆی بە شیعر دەڵیٚ:

تەوق گە ردن گیر، قەرە بە قەرای تەنگ   زوان لە عوسرەت لاحە ول وانان لە نگ
بــوم و بــاوە قــوش ژ نـاڵەم عـاسین   باوە قوش مە دهۆش، بوم هەم هەراسان
گــەردن گـیر تـەوق زەخـم قـولاوەن   دیدە شەو، جەئیٚش یە خاو، بیٚخاوەن
مەخلوقات عاجز شـەو بـیٚداری مـەن   بیٚداری ژ جەور عوسرەت باری مـەن.

ئەرکە وازی لەو حاڵەدا حاڵ ئـەی گـریٚو بـەدڵ پـری‌یەوە، کـەتە ژی لە خواناسی و عیرفان بووە، رودەکاتە قاپی خواو حەزرەتی عـەلی (ع) دەکـاتە، وەسیلە وتکاکارو دەس دەکا بە هۆنینەوەی ئەو موناجات و گازەکە ۶۶۶ هونەیەو دەڵیٚ:

---

۱ - «دوٚری»

Dr.Saleh Ebrahimi

هاوارم وه درگاش وه چەندین شێوه   تەکرار ئەبیات چون بەیت لێوه
کەردەم وەتەعدادئایاتی بێغەش
یەعنی شەشسەت بەیت چەنی شەست وشەش
شەش هەزار، ئاهیش، نه دەرون کێشام   شایەد، رەحمەت بای وه بەخت سیام
نیمه حەلقەی دام زنجیری دەستم   بیست و سێ بەند عەجز وەدەرگاش به ستم

دەبێ بلێین: هەلۆی به رزه فری کورد: غولام رەزا ئەرکەوازی

دلی پڕ بو له پەژارەو له دلۆ   ژینی خۆی هاتەوه بیر پیره هەلو
بەقسه خۆشه مەترسی مردن   تاڵه ئەوهەستی به مردن کردن
هەر گەلایێ که لەدارێ دەوەرێ   نوسراوێکه، به ناخۆش خەوەرێ
ژینی کورت و به هەلۆی مردن   نەک پەنا بەقەلی رو رەش بردن
لای هەلۆی بەرزه فری به رزه مژی   چۆن بژی خۆشه نەوەک چەنده بژی[1]

جا ئەوه بو له بەر خوا پاراوه، ئیتر دەسی بۆ لای حاکمی زەمان و ئەم و ئەو درێژ نەکرد و چووه نێو دەریای خواناسی و عیرفان، ئەگەر جوان بەوردی لەو موناجاته ورد بینەوه، جوان تێ دەگەین که چلۆن شاکارێکی ئەدەبی بەرزو تەرزی کوردی خولقاندوه و چلۆن باری له باری زانین و زانست و وێژاوەری بەو موناجاتەی خۆی داوەو به واتای تەژی له عیلم و عیرفان ئەو هۆنەی را زاندۆتەوه، بەواتای پرواتا له مەعنا و مەعنەوی ئەوەی خه ملاندوه، ئەوەیه سەرنجی دڵ بێداران و عاریفان و عالمان و دلی صۆفی و ده روێش و دڵ رێشانی کورد، لەک ولوری بۆ لای خۆی راکێشاوه و هەمو به چاوی رێزەوه بۆی دەروانن و ئەو گازه پڕله گازنده به گیان و دڵ دەخوێننه وەو گۆی بۆ خوێندنەوەی ئەو موناجاته رادەگرن، چونکا بەرز بونه وەو نزولی بەرەکەتی عیرفانی و زەنا زەنای لەخوا نێزیک بونەوەو دڵ نیایی و پشت به خوا بەستن و بڕوای پڕ به دڵ و دەرون به خوا

---

۱ ـ دیوانی شاعیری دڵسۆز و جوانه مەرگ و بیر تیژو نەتەوه خۆشەویستی کورد کاک سوارەی ئیلخانیزاده پەرەی ۴۹ تا ۴۷ چاپی ۱۳۷۲ ئینتیشاراتی صەلاحەدین ئەیوبی له شاری ورمێ، که بەرێز جەنابی عومەراغای ئیلخانی براگەورەی کاک سواره سەرەتاو بەرکولێکی جوان و پڕناوه روکی بۆ نوسیوه.

لەو گازەدا خوّدە نوّینیّ و تیّریژو تیشکی نوری ئیمان بە سەر خوّینەراندا ئە پرژینیّ و خەم و خەفەتی دلّ و دەرون لە دلّی خوانا ساندا دەتارینیّ و نور بارانیان دەکا، ئەو موناجات و گازەلە راستی دا نالّە و زالّەی دەردیّکە بە یەک ناوە روکەوە، کە بەیان و هاواری داد خوازی ئەوە بە ویّنەی جوّر بە جوّر لەگەروی پڕلە دەرد و رەنج ی ئەو دەرون سوتاوە، سەر رێژ وکەلەوای کردوە و سەختی و دەرد و رەنج و ئێش و ئاخ و ئوّف‌لا رێژ ئەکاو شەپوّل و پیّل ئەدا هەرئەم گازە بەرپرسبونی ئەو شاعیرە نیشان ئەدا.

هەرچەندە لە لابەلای شیعرەکانی ئەرکەوازیدا عەلەوی بون دەردەکەویّ، کە دەلّیّ:

ئاگای سیڕ-ی غەیب ئاگای سیڕ-ی غەیب   یاعەلی عالی ئاگای سیڕ-ی غەیب
گوستاخ خەلّوەت بیّ هەمتای لاریّب   پاک مونەززە موبەڕا ژغەیب

جاری وایش هەیە وا خوّ دەنوّنیّ کە لەشیعەی غولات بیّ، بەلاّم لە بەندی ۲۳ و خاتیمەکەی ئەو موناجاتە خوّوا نیشان ئەداکەلە شاعیرانی (اثنی عشری یە).

بە پیّ لیّکدانەوە، ئەم موناجات و گازەی جاویدانە، شاکاریّکی جاویدە و قسەیەکی شیاوە، بوّمانەوە، شیاوە، بوّیێ توانیویەتی بە دریّژایی دوسەتە لە نیّو سینگ و دلّ و دەرونی هوّزیّک دابمیّنیّتەوە کە لە باری خوّیندەواری یەوە لە پلەیێ نزم دابون، بەلاّم لەباری زانست و هونەر پەروەری و فەرهەنگەوە، لە سەردوندی سەرسە ریّ بون، ئەو گازە بە هوّی پاریّزەرانی هوّنە و هونەر دوّستان وئینسانی بە شەوق و زەوق پشت بە پشت پاریّز راوە، تادەستخەتی لە بەر هەلّگیردراوە و رونوس کراوەو توّزو خاک و خوّلّی لە سەر لابراوەو بە جوانی تەکیّندراوەو بە زانا و شیعر ناس و هوّنە پەروەر دراوە و خراوە تە، نیو کوّری شاعیران و ئەدیبان و هەستیاران و یارانی شیعر و هوّنە، هەرچەن لەدەس تیّوەر دانی مەرد و نامەرد نەپاریّز راوەو لە لای ئەم و ئەو خوّش و ناخوّش کراوە و پاش گویّ خریاوەو ئالّ و گوّڕ کراوە. کوّنەترین نوسخەیەک لەکە سالّی ۱۲۵۰ ی مانگی نوسراوە تەوەو یەکیّ لە کتیّبە کانی کتیّبخانەی (ئەبوقەدارە) لە نەوادەی حەسەنخانی والی بووە، خوّش

Dr.Saleh Ebrahimi

بەختانە بەدەس زانای لێکۆڵەر کاک محەمەد عەلی سولتانی کەو تووەو لە گەڵ چەن نوسخەی دیکە بە راوردی کردوە و جوان لە چاپی داوە[1].

خزمەتی فەرهەنگی غولام رەزائە رکەوازی (قدس سره)

ئەگەرهەندێک بە وردی بروانینە رۆژگاری پێشو و جوان بکۆڵینە وەو بەرلە داهاتن و دانانی (دارالفنون) لە ئێران ولە ولاّتە سوڵمان نیشنە کان سەرنجێک بە بار و دۆخی خوێندنی مەلاو فەقێ یاندا بدەین زۆر بە رونی بۆمان دە ردە کەوێ، کە دوای فەجری ئیسلام خوێندە وارانی کوردو زانایانی وەک: غـولام رەزاخـانی ئەرکە وازی، عەللامە، مەلا پەرێشان، حەکیم مەولەوی کورد، عارف و خواناسی گـەورە مـەلائە حـمە دجـزیری، حـەکـیم ئـەحمەدی خـانی، نـالی، عـەللامە (عبدالرحیم) وەفایی، میرنەو رۆز، فەهیم سەنجابی، مەلا مەنوچیهری کۆلیوەند، تورکە میر، ئەلماس خانی کە ندو لەیی، ئەلماس خانی کوردستانی، میرزا شەفیع کولیایی، عارف و خوانـاس ئـەحمەد ـی کـوێر، مـیرزا (عـبدالقـادر) پـاوەیی، بێسارانی، مەلامارفی کۆکەیی، میرسەید محەمەد حوسینی نیعمة (اللّهی) ماهی دەشتی، مەستورە خانم کوردستانی، ولی دێوانەو خانای قوبادی لەنێو، فـەقێ و مەلاو میرزا و خوێندەوار لە حوجرە و خوێند نگە کانی ئەوسەر دەمەی کـوردە واری لەپاڵ خوێندنی مەعارفی ئیسلامیدا ئەدەب و فەرهەنگ و زمانی کوردی بە دەرس دە خوێندرا و زمان وزاراوەی گۆرانـی کـە خـانا و ئـەوجۆرە شـاعیرانـە شیعری‌یان پێ وتـووە، زمـانی خـوێندن و نـوسین و زمـانی رەسـمی و بـاوی ئەوسەردە مەی کوردەواری بووە، جابۆیی خاناوا بە راشکاوی فەرمویەتی:

بە (لە فظ) کوردی، کوردستان تەمـام ـ پێش بوان (مە حظوظ) باقی (والّسلام)

خانا نوسین و دانانی شیعر بە زمـانی کـوردی بـە شـانازی و بـە ئـەرکی سەرشانی ئەزانێ و دەڵێ: وتویانە زمانی فارسی وەک شەکر شیرینە: [هەرچەن

1 ـ مناجاتهای جاویدان، ادب کردی ـ غلامرضا ارکوازی، مولانا خالد شهرروزی، خانای قوبادی، میرزا شفیع کلیائی، منوچهرخان کولیوند ـ بە رکولّ بەفارسی، چاپی ١٣٦٢ بە اهتمام جەنابی (محمد علی سلطانی) خوابی پارێزی.

Dr.Saleh Ebrahimi

مەواچان فارسی شەککەرەن ـ کوردی جەفارسی بەل شیرین تەرەن [1]] ئەبێ لەم دنیا بەد، رەفتارەدا هەرکەس بەو زمانەی وا خواپێی داوە بنوسێ وشیعرو هۆنەی پێ بڵێ، چونکا خودایش لە قورئاندا فەرمویەتی (وَمِنْ آیاتِهِ خَلْقُ الّسمٰواتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلاٰفُ اَلْسِنَتِکُمْ وَاَلْوا نِکُمْ اِنَّ فی ذالِکَ لآیاتٍ لِلْعٰالِمِینَ [2] جالەهەل و مەرجێکی ئاوادا غولام رەزاخانی ئەرکەوازی، کە پێی ناوەتە نێو زەریای فەرهەنگ و زانین بەپێی باوی سەر دەمی خۆی ئەویش دەستی داوەتە قەڵەم و بەپێی زانایی و شارەزایی خۆی خزمەتی بە فەرهەنگ و زانست و زانیاری ئیسلامی و قورئانی کردوە وشانی داوەتە بە روبە بەر پرسیاری خۆی بە تایبەت خزمەتێ زۆری بە زمان و فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی کردوە و هەروەک هەرستیارانی کورد ولەک ولوری بەرلە خۆی دەستی کردوە بە هۆنینە وەی شیعرو هۆنە، بەزاراوەی لەکی و لوری. بۆخزمەت کردن بە زاراوەی کوردی بەلاّم بە داخەوە، ئەرکەوازیش هەروەک زۆربەی شاعیران و زانایانی کورد لە بەر خۆ بەکەم زانین و خاکینەو خوڵینە بون، بەگوم نێوی ژیاوە و خۆی نیشان نەداوە، جاهەرلە بە رئەمەش زۆربەی شیعرو نوسراوەکانی ئەرکە وازی تیاچون و گڵ و مۆریانە خواردونی، هەندێ لە شیعرەکانی ئەرکەوازی بە هۆی هەندێ کەسی دڵسۆز وزانا، لە فەوتان و نەمان پارێز راون و پشت بە پشت و دەم بە دەم ماون تاگە یشتونە تە دەس ئێمەمان کە ئێستا شانازی پێوە دەکەین، بە تایبەت موناجات‌نامە[3] عیرفانی یەکەی.

ئێستا ئەمانەوەێ هەندێ لە بابەت شین گێرانی غولام رەزائە رکەوازی بۆ ئەحمەد ـ ی کوری بە ئاخوین و بدۆین و ئەوشیعرانەتان بە گۆی بگە یێنین، تا

١ـ دیوانی خانا پەرەی ٢١، م . ئەورەنگ، چاپی ئیران سالی ١٣۴٨ و چاپی عیراق پەرەی ١۴ چاپی ١٩٧۵ز

٢ـ سورەی روم ئایەتی ٢٢ ـ کۆواری ئاوێنە ژمارەی ١٠ ساڵی ١٣٧١ ی هەتاوی پەرەی ۴٣ لەباسی زانای ناودار خانای قوبادی بە قەڵە می (شە پۆل) ـ هەروا کتێبی زانایانی کورد پەرەی ١٦۵ چاپی ١٣٧٣ی هەتاوی بەرگی ٢.

٣ ـ گازە جوان و عیرفانی یە کەی یائەو موناجات‌نامە بە کۆششی بە ڕێز جەنابی کاك ئیسماعیل تەتەری ملە سوری نۆینەری خەڵکی کرماشان لە مەجلیسی شورای ئیسلامی ئێران لە ساڵی ١٣٦٢ی هەتاوی بە هۆی موئەسە سەی بلاّوەی ئەمیر کە بیر لە تاران لە چاپ دراوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

لەزەتی لیٚ ببەن، لە تافی میٚرمندالیدا (ئەحمەد)ی کوری ئەرکە وازی جوانە مەرگ دەبیٚ، شاعیر چەکامەیەک بە ناوی (وە باوەیالْ دیم) پڕبە سوٚزی دلْ دەهوٚنیٚتەوە[1] - لە واتای شیعرەکان، وا دەردە کە ویٚ، کە باوکی دلْ سوتاو، زوٚرجاران لە گەلْ روٚلە جوانە مەرگە کەی خوٚیدا لەو چیاو کەژە، خەریکی نـەچیر گـرتن و راو بـووە و بیرەوەریٚکی شیرینی لە نەچرەوانی و نەچیرگرتن بووە، تا مروٚف جوان بە زاراوەی (لەکی) ناسیاو نە بیٚ نازانیٚ و ناتوانیٚ بە زمان تەرو پاراوی و جوانی و خوشیکی و بە کاربردنی تە شبیهات و ئیستیماراتی کە ئەو زانایە بە کاری بردون پەیـان پـیٚ بباولیان تیٚ بگا.

وە باوە یالْ دیم

وەیـــالْەوە، یـــالْ دیـــم ئەو روٚژ وا وەیـلا، وە بـاوە یـالْ دیـم
هاواس پەریٚشان حالیٚش حالْ حالْ دیم سەرتـاپا بـەرگەش سیـاه ژخـالْ دیـم
سەرقوللەی کاوان[2] وەسیـاه تـەم دیـم درەختان ژ غەمچی چەوگان چـەمدیم
داران درەختـــان کـلافی[3] پـوٚش دیـم کەپُو[4] کەم دەماغ - بولبول خاموٚش دیم
کــە پُــو واوەشـیوەن گـالْ گـەرمەوە چمان مردەی داشت، وەروی تەرمەوە[5]
مــنو بــاوەیالْ عەهدمــان کـە ردەن مـن غـەم، واوە تـەم تـاروٚژ مـەردەن[6]
روٚلــە یــە ئـاسار شکـار گـاهیتە یــە جـیٚگەی کـەلەرم شـونی راهـیتە[7]
ئــەرای چــی جــاران دیـارت نـین مەر کـەلْی کـوْ وەبـان مـەزارت بـین؟[8]

---

١ - (باوە یالْ) ناوی کیٚویٚکە بە رزو بلْیندلە زنجیرە چیاکانی زاگروس، وابەستە بە (کە بیرە کیٚو) کەلە نیٚزیک ئەبە دانان دایە، ئەوکیٚوە جیٚگای راو وشکارو نەچیرو نەچیرە وانیە و هەمو جوٚرە ئاژەلْ و حەیوانە وەحشییەکی تیٚدایە

٢- کاوان - شاخ - چیا، کیو

٣- کلافی: رەش هەلْگەراو - رەش وتیرە پوٚش.

۴- کەپو، مەلیکی دەنگ خوٚشەو مالْی نیەو لە کوترە باریکە چکوٚلە ترە، لوت، دفن، قاپیلکەی سەر، چموٚلە، بیٚفل، دم، قاف، دیانی پیٚشین، پیری بیٚدیان.

۵- کە پو ئەومەلە دەنگ خوٚشە، وەها دە گریا، دەلْکوت مردوی بە سەرداره مەیتو تابوتەوەیە.

٦- منو باوەیالْ بریارمان داوە تا پایانی ژیان منغە مبارو ئەویش بە گریان بیٚ.

٧- کورم روٚلە! ئاسەواری کە رەستەی شکار لیرە دەبینم کە لەکاتی گەران بدوای نەچیردا ماونەتەوە، ئیٚرە جیٚگای سەر راوی توٚیە کەریٚگات بە ئاسکوٚلەکان دەگرت و دەت سلْە ماندنەوە.

٨- بوٚچ وەک جاران دیار نیت، مەگەر کەلْەکیان لە سەر گوٚرت چینەوە؟

Dr.Saleh Ebrahimi

کەڵیٚ ژە کەلاٚن مە خواست مزگانی   ئەحمەد خان مەردەن وە نەوجەوانی[1]
بیٚتو چی ماهی ئوفتادەی خاکم   بەرگم پلاٚسەن ـ جامەی چاکچاکم
رُوڵە ژ هیجرت ئەفسوردە گیانم   جوز ڕو ڕو گویا نیەن زوانم
میقراز مەرگ تیژ باڵم کە نەن   شورو شەوق و زەوق زنگانیم سە نەن
شەو خاویم شەریک تافی تیژاوە   یاحوباب نەروی گێژ گرداوە[2]
شەو تارو روٚژتار ـ هەردکی تار وەمەنی   دڵ چی تافەی ئاو بێ قەرار وەمەنی
چی صەید زەدەی تیر گرفتار وەمەنی   چی وێ نەروی ئاولەرزان کار وەمەنی[3]
کراس چاکچاکی ـ یەخە دڕیامە   چی صەید زەخمی ژە گەل بڕیامە
فیدای گالاٚ گاڵ راوچیانت بام   شەلەو پەلەی کەفتە ئاهوانت بام
فیدای مە کەنزی ئاتە شبارت بام[4]   بەزم بێ هەماڵ روٚژ شکارت بام
مەکە نزیت ساختەی دەست حەسەن بی   چەخماخ نۆیر عەلی، کەریم پەسەن بی[5]
هانای هامدلاٚن زامم کاری یەن   ئەل ئەمان دەردم نادیاری یەن
زامم کاری یەن ـ کارچیەن ژە دەست   مینای شکەستەم نەمە یو پەیوەست
شەو وەپەژارە ـ ژوٚژ وە حولیمە   چی سەرەی ئاسیاو دوما دولیمە[6]
هەرچەن مەدەریم دەلالەت ژە دڵ   دڵ هاوە خەتەرچی لانەی بولبول[7]

١ـ یەکیٚ لە کەڵە کان بە تەوسەوە کە لە نەچیری ئیمە رزگارٚی بووە، سەرە خوٚشی جوانە مەرگ بونی ئەحمەد خانی پیٚ رادە گە یاندم

٢ـ ناڵەی شەوانەم لە گەڵ قەڵبەزەی تافگە کان شەریکەو خەوم وەک بڵقی ئاوە کە دیٚو بەلەز دەرواو دە پو چیٚتەوە.

٣ـ وەک نەچیری تیر خوردەم، وەک کوٚمەڵە دارە بییەکم بە سەر ئاوی رەوانەوە لەرزان و بیٚ ئاراوقارام.

۴ـ مەکە نزە: تفە نگی مەکەنزی ئاتشباری بەزمی راو...

۵ـ تفەنگی مەکە نزی دەست کاری ئوستا حەسەن و چەخماخەش کاری نورعەلی کە پەسەندی وەستاکەریم بیٚ

٦ـ یانی شەو پەڕیشان و بە روٚژ لە خەفەتی مەرگباردام وەک ئاشیٚ وام کاردە کەمو سەرە نجام لە کار دەکەوم، وەک مارگە زیدە لەشم ماسیوە و دڵم ژان دە کا.

٧ـ هەرچی دڵداری خوٚم ئەدە مەوە بیٚکە ڵکە، دڵم وەک لانەی بولبول بە دەم بای مەرگەوە هەر لەرەی دیٚی.

Dr.Saleh Ebrahimi

عاجز وێنەی مرخ شکستە باڵم   مەلان کوان مەلول ژە حاڵم[١]
فە لەک وە فیکەی پا پیام کە ردەن   شەوگارم شومە ـ نازاریم مەردەن[٢]
غەم خوۆراکمە ـ خەم خەڵاتمە   یە ئاخر صەلات رۆژ نەهاتمە
بوۆرین[٣] بە گریوان وای زاریمەوە   وای کوس کەفتەی دیاریمەوە
من وێنەی سەرسەوز کڵاوە کەنە   پە رپوت ئەر دەور کولاوان مەنە[٤]
دویە دەرینم کوان تەم کەردەن[٥]   دڵم خاپیرە ـ شادیم رەم کە ردەن
ئالودەی دەردم ـ شکستە باڵم   مودام پەشێوم ـ دایم حاڵ حاڵم
شەرت بوٚ بپۆشم جامەی قەترانی   چی مەجنون بنم سەر نەوێرانی
شەرت بۆ خوۆراکم وەلە ختەی خون کەم   وە ناخون سینم چی بیستون کەم
شەرتە ئەندامم پڵاس نیشان کەم   شەو تاسو قوقوی بایە قوشان کەم
تاروۆژ مردن سیاه بەرگم بوٚ   ئەی بەرگە کفن رۆژ مرگم بوٚ
کەئاو روۆژە موران سەرکەن وەگیانم   نەمینێ ژە گوشت غەیر لەسوخانم
شەوگار تا وەروۆژ کارم زاری بوٚ   شیعارم ئەفغان و بێ قەراری بوٚ
بنۆرن خە لقان روخسارم زەردەن   تا باچان[٦] غوڵام، ئەحمەدەش مەردەن
چاوم کەفت ئەو زێد میگە[٧] هەرجاران   زێد هەر ئەو زێدە ـ لێش نیەن یاران
دەنگ دوٚس نیە ـ مرخی دڵ مەردەن   زەنگانیم بیەن وەبار گەردەن
بیلا بمیرم هەروای دەردە وە   وای دەرد گران وەری مە کەردە وە[٨]
بیلا بمیرم ـ رازیم وە مە ردەن   مەردەن بیهتەرە ژە زیخاو[٩] خوردەن

١ـ باڵ شکاوم و مەل و پەلەوەرانی تر بوحاڵم لە پە ژارە دان.
٢ـ فە لەک بە فیکە لە ناوی بردم، شەو گارم شومە،نازدارە کەم (ئەحمەد) مردوە.
٣ـ بۆرین: وەرن.
۴ـ وەک مراوی سەرسە وزوام کە سەرم بە دندوکی شاهین هە لکەندراٚبی و باڵ و پەرەکانیشم بەدەم باوە پرش و بلاوبو بێتەوە.
۵ـ رەنجی دەرونم کیوەکانی تاریک داگرتووە.
٦ـ باچان: بزانن.
٧ـ میگە: جیگای چیغل و چادرو دەوارو رەشماڵ.
٨ـ چاک بونەوەی بوٚنیە.
٩ـ زیخاو: زوخاو.

Dr.Saleh Ebrahimi

عـیزرایـیل وه یـاواش گیـانم شـیرینه   وه جیٚگەی مەچم کەس کەس مـەوینه
سەراش تـاریکه ـ گـوزەگـاش تـەنگه   نــه یـــار ـ نـه یـار ـ نـەشنێ دەنگـه[1]

ئەمەش وێنەی هۆنەیەک بە ناوی: ـ زلێخام شۆران ـ زلێخام شۆران

یەی ڕۆژحوریدیم حوریزای حــوران   مەیل خاتر کـەرد وه خــەملی[2] شــوران
پـــای کـلاف ژه هـەم تورنـای تـوران   پـــاوه نـــام چـــاو عـــاشقان پـــوران[3]
شانه شیرماهی موحکەم گرت نه چەنگ   پەی تەعمیر زولٚف سیاه تاووس ڕەنگ
داوا داو مـاموەرد وه تـوغرای چـینڕدا   پەخش کەرد وه سەفحەی جام جـەمین دا
سەف سەف چی سەرسان سپای سەرداران   زیــوەش کــەرد نەبــان نــارنجی نـاران[4]
هەر ژه حوققەی فەم تاوه باغچەی بەی   سپاردەن وه دەست حیتارانـی حـەیی[5]
غـمدا وەعـەرەق نەعنـای (مـاءالورد)   تە عبیەی فینجان ئـەفلا تـونیش کـەرد
عـــود عەمـــاری ـ عـــەبیرو عـــەنبەر   سەتڵ چینی عەتر جام میشک پـەروەر
شـەن وەخــەمه لیـان ڕێحـان نـمون دا   فـتوای قـەتڵ عـام روبـع مـەسکون دا
هــەنی ئــیرادەی ئـاینه و جـام کـەرد   تارنا چـل چـەنگ ئـەو وەنـیزام کـەرد
کــەرد،وه دودەسـته سپـاهی حیتـاران   ئــەر بــیەن کــەفتین لەنگــەر و یـاران
دوشەهمار نه تیپ سپای حەیی دەستور   کردی وه پاساون گەنج وێنەی گەنجور
دەم ژه شەهماران شـاهزوحـاک مـەدا   تەقلید ژه مـاران مـەغز خـۆراک مـەدا
هەی هەی ژه ئیجحاف ئەی حیتارانـه   ژای ســـان ســـەنگین سیـــاه مـــارانـه
ژای ســـان سپـــاه دەرهـــەم جۆشـانه   ژای ســـەر ستـــانان شـــەڕ فرۆشـــانه

1 ـ پەرەی ۲۱۲ تا ۲۰۷ گوڵزاری ئەدەبی لورستان چاپی ۱۳٦۴ نوسراوی زانای بەرێز جەنابی ئیسفەندیار ـ ی غەزەنفەری ئومەرائی.

۲ـ خەملی: سەرو پرچ و زلف و قژ شۆڕین.

۳ـ یانی تـاڵی زوڵـفی کـردەوه و قـژی وەک هـاورێشمی خـاو بـڵاو کـردەوه، پـیێ بـەسەر چـاوی دڵ براوانی راهێشت.

۴ـ وەک سپاهیانێ که له سەرداری خۆیان دەستور وەردەگرن، زوڵفه کانی بەسەر لیمۆی نارنجی ڕەنگی مەمکوڵه کانیدا وەک ئاورێشم بڵاو کردەوه.

۵ـ یانی له حوققەی دەمی یەوه تاسەر سینگی و سەرگۆی مەمکوڵه کانی لەژێر چاوه دێری پەلکەو زوڵفه ماروێنه کانیدا ڕای گرت.

پای ڕەن گرتن چی کـە مینگـای کـول   پەی زیخاو نوشی ریشەی جەرگ ودڵ
زەلە کـەس نـیە نیگـاهـکـەی وەگـەنج   ژحەیی سەد گەزند ـ ژە سەعبان سەد ڕەنج
بـەڵێ مـن وەحوکم ئـایەی عـزائـم   بـووە (عـزائـمـات یـومیە) وە (دائـم)
نگـین دیـو بـەن سلیمـان پـیمەن   فەم بادە نوش جام بەی باغچەی ویمەن
خـۆفم نـین وەدەست گـیز و گـازشان   پـەروا، نـە دارەم ژە پـەروازشـان[1]

نوکتە زمانی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوە، مێژوی بەرزی ونـزمی خـۆیی بـە مجۆرە نیشان داوە، لە حودودی سەتەی دەیەمی بەر لە زاین یەکێک بەناوی ماسی سۆراتی چەن پێتی بەپێی مەخاریجی ئەبجەدی سازداوەو بـیروڕای خـۆی پـێ نوسیوە ولەپاشان کوردە کانیش مەبەستی خۆیان بەو پیتانە نوسیوە، پیتی ماسی سۆراتی لە پیت گەلێ دەچێ کە لە سەتەی شەشەمی زاینی سازدراوە کە بە پـیتی ئاوێستایی ناودارە[2] هە روا (مجلە العربی) چـاپی کـووەیت لەژمـارەی ۲۰۰ی مانگی تەموزی ۱۹۷۵ی زاینی لەوتارێکداکە بە قەمی (عبدالحلیم منتصر) لە ژێر ناوی (ابن وحشیة فی الفلاحة) و (هو اقدم الکتب فی العربیة) دەنوسێ (و انە. نقل اکثر کتبە من اللغة النبطیة، ولم ینشر من تألیفە فی اللـغة العـربیة سـوی «شـوق المستهام فی معرفة رموز الاقلام» و قد ذکر فی آخر کتابە هذا انە ترجم من اللغة الکردیة کتاباً فی علل المیاە وکیفیة استخر اجها و استنباطها من الارض المجهولة الاصل)[3] بەم قسە تا فەجری ئیسلام پیتی کوردی (ماسی سۆراتی) لە نێو کوردان دا باوبووەو دوای پەرەسەندنی ئیسلام لەنێو نەتەوەی کورد، پیتی کوفی جێگای گر تەوە.

۱ـ گوڵزاری ئەدەبی کورستان پەرەی ۲۰۹ تا ۲۰۸ سەرچاوە بەرو (شە پۆل)،

۲ـ تاریخی مەردۆخ: ئایە تولڵاً شیخ محەمەد، مەردۆخ (قدس سرە) ـ کوردستانی ج ۱ پەرەی ۴۰ تا ۳۰ چاپی ئەرتە ش و بە رکولی ٚکتیبی نەزانی مزگانی کوردی نوسراوی دوکتور سەعید خانی کوردستانی (قدس سرە) چاپی ۱۳۰۹ی هە تاوی تاران.

۳ـ روژنامەی کەیهانی هەوایی لاپەرەی (ویژۀ هنر وادب) چاپی ۱۳۷۰/۱۲/۲۸ و ۱۸ مارسی ۱۹۹۲ی زاینی (مقدمەای بر زمان و ادب کردی) نوسراوی (محمدصالح ابراهیمی «شەپۆل» و سەرە تای قاموسی کـوردی بـە لێکوڵینە ونوسینی ئەورەحمان زەبیحی «بێژەن (قدس سرە) چاپی کۆری زانیاری کوردی بە غدا ساڵی ۱۹۷۷ی زو پەرەی ۳۸.

Dr.Saleh Ebrahimi

به سەرنج دان بە چامەی (هورموزگان) کە بە فەرمودەی عـەللامە ئـەمین زەکی کە لە کۆبەی ١٨ لەسەر کتێبی خەباتی سۆنیانی کورد نوسراوی. و. نیکتین ڕۆژ هەلات ناسی روس ئاماژەی بۆکردوە و بە زمانی پەهلەوی زانیوە.[١] هەروا بە سەرنجدان بە قسەی حەمدوللاّ موستە فی قەزوێنی بە نـە قـلّ لە (البـلدان) کـە ئەنوسێ: سپای ئیسلام لە سالێ ١٨ی مانگی لە زەمانی ئەمیرە لموئمینین عومەر کوڕی خەتتاب (د ـ خ) قەزوێنی گرت لە وسەردە مەداحە ساری شارشاپوری بو، خەڵکی قەزوێن لەگەڵ موسوڵمانان جەنگیان دەکرد، موسوڵمانەکان بانگیان دەکردن هۆی یا موسوڵمان بن یا جـزیە بـدەن. ئـە وانـیش هـەرایـان دەکـرد و دەیانگوت: نە موسوڵمان دەبین و نەجزیەش دە دەین هەرن بگە ڕێنەوە مە ککـە تائێمە رزگاربین (نە موسوڵمان بیم نە گزیت دیم بشین ئۆمە ککە بشـین کـەیمە برەهیم[٢].

ئەگەر هەندێ بڕوانینە واژەی (شین) باشتر تەتەوری زمـانی کوردیمـان بۆدەردە کە وێ کە ئەو واژە بەر لە فەجری ئیسلام تائێستا بێ پسانەوە لە زمانو ئەدەبی کوردیدا بە کاربراوە: خۆی باشترین نیشانەیە بـۆ ئـەوە زمـانو ئـەدەبی کوردی شێوازی خۆی بەرنەداوە، هەرچەن نەیاران ڕێگایان بە ندکردوە کە چـی ئەوسەرکەوتوە، بۆ نمونە (باباتاهیر ـ ی‌لور: عوریان) کە لە ٤٤٧ی مانگی وەفاتی کردوە لە چارینەکانی خویدا زۆرجار (شی، بشەم، شین)ی بەکار بردوە هەرچەند

١ـ کۆواری گرشەی کوردستان ژمارەی ٢ و٣ ساڵی دوەم پەڕەی ١١ چاپی ١٣٦٠ی هەتاوی و ڕێکە وتی ساڵی ١٩٨١ی زاینی، یەکەم ژمارەی گرشەی کوردستان لە ١٩٨١/٣/١ی زاینی لە تاران بە بەر پرسی (شە پۆل). ـ کتێبی زریزەی زێرین پەرەی ٢٥٢ تا ١٥١ نوسراوی شە پۆل چاپی ١٣٧٢ی هە تاوی ـ نەزانی مزگانی کوردی سەر چاوەی پێشو، تاریخی مەردۆخ سەرچاوەی بەرو ـ کورد ناسی. م. ئەورەنگ چاپی ١٣٤٦ و ڕێکـەوتی ٢٥٧٩ی مادی پەرەی ٧٨ تا ٨٧ کە نوسیویەتی: هۆنراوەی (هورموزگان) هێرش و زۆرۆێژی و تالاّن و بڕۆ، کوشت و کوشتار و خراپە و زوڵم و زۆری عەرەب سەبارەت بە نە تەوەی کورد نیشان ئەدا ـ ئەو رەنگ لە پە راوەی کورد ناسی خۆیدا زەردەشت پێغەمبەر و تیهمورس شاو کە یومەرس بە کورد ناودە با (شە پۆل). دوکتور یاسمی، ملک‌الشعرای بەهار، مستە فاکەیوان و شەپۆل لە بابەت چامەی (هورموزگان) لێکولێنە وەیان هەیە چامەی (هورموزگان) بەزمانی کوردی یە (شە پۆل)

٢ـ مێژوی گوزیدە کە ژی ٤ لە بابی شەشە م (باهتمام دکتر عبدالحسین نوائی) چـاپی ١٣٦٢ی هەتـاوی ئەمیرکە بیر پەرەی ٧٧٦ ـ کۆواری گرشەی کوردستان سەرچاوەی بەرو.

Dr.Saleh Ebrahimi

وەحید ـی دەستگردی شیعرە کوردیو لوری یەکانی باباتاهیری عوریانی تەغییر داوە و بۆی کردۆتە فارسی ـ یاحەزرەتی مەولانا خالید شـارەزوری نـوسخەی جامیعە و نوسخەی نابیغە لە دیوانی خویدا کە سوڵتان (عـبدالحـمید) تـورکی عوسمانی لە ساڵی ۱۲٦۰ی مانگی بە کوردی بۆی لە چاپ داوە، (شـین)ی بـە کاربردوە کە فەرمویە: [وەسێزدە هەنی ئەو خورجە بینە ـ راهی بی‌کۆچ کەرد شین وەمە دینە] یا حەکیم مەولەوی کورد کە (شی وشین)ی بە کاربردوە هـەروەک فەرمویەتی: (دیدەی سەر ئەرشی دیدەی (سرّ) کـافین ـ ئـێددای مونـافین ئـەو دەوای شافین)[1] جا بەور دبونەوە لەو حە قیقەتە وتێ روانین لەم راستیە کە دوای فەجری ئیسلام و لەسە ردمی حوکومەتەکانی کوردلە ناوچەکانی کوردە واریدا بە تایبەت لە رۆژگاری بابان و باجە لاّن و سۆران و ئازیزاندا کە لە حوجرەی فەقێ یاندا بە زمانی کوردی دەرس بێژەکان تەدریسیان کردوە ولە کە ناری تەدریسی مەعارفی ئیسلامیدا بە وێژەو ویژەوانی و ویژاوەری زمانو ئەدەب و فەرهەنگ و هونەری کوردی(تەووە توجّە)کراوەو بۆ نمونە مـەلاخەلیل سـیرتی و زانـایانی ترکتێبە عەرەبی یەکانی دەرسیان کردۆتە کوردی و بەزمانی کوردیش تەدریسیان کردوە. لە حوجرە و خوێندنگە کاندا تەدریس کراوە.[2] ئەوەیە کە خانای قوبادی

۱ـ دیوانی مەو لەوی کورد پەرەی ۱۴۳ ـ هەرواوتاری کونگرەی ڕێزدان بۆمەو لەوی کورد کەلە رۆژانی ۹ و ۱۰ی مانگی خەرمانان لە شاری سەقزی کوردستان ساڵی ۱۳۷۱ی هەتاوی سازدرابو، پەرەی ۸ تـایب کـراو نوسراوی شە پۆل ـ کە لە رۆژنامەی حەوتانەی آوای کوردستان ـ ژمارەکـانی ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ی سـاڵی ۱۳۷۲ی هەتاوی لە چاپ دراوە ـ دیوانی مەولانا خالد ـ گەنجینەی فەرهەنگ و زانست چاپی سالی ۱۳٦۴ پەرەی ۵۵ ـ نوکتە: بشەم بۆ موفرەدی یەکەم کەسی موتە کە لیمی وەحدەیە، یانی برۆم، شی بۆموفرەدی سێوەم کە سی غایبە، یانی: رۆیی، مەولاناخالید بۆپیغەمبەر (شین)ی بە کار بردوە و بۆرێزدانان بۆ پێغەمبەر (شین)ی بە جەمە علەباتی (شی) موفرەد، هێناوە، یانی: پیغەمبەر رویشتن، شین مەسدە ری ئەسلیەو بە واتای رویشتنە، بەلاّم ئەگەر (بێ)ی ئەمر یا زینەتی بچێتە سەرلە حاڵەتی چاوگ‌و سێوەم کە سی‌کۆ (نێریامێی) دە چێتە دەرێ و دەبێتە ئەمری حازر) هەروەک لەوشیعرەی لە تاریخی گوزیدەدا (بشین) بەکار براوە، بشین: یانی: برۆن بگە ڕێنەوە، ئەبێ بزانین شین خۆی لە ئەسلدا چەن واتـای هـەیە: رویشتن، ئەوان چون، بۆرابوردوی چونە، چاوگ، بەرەنگی ئاسمانی، رەنگی گیا، سەوزی تۆخ، شەپۆر، جوێن، بو پێ داگرتن: بوچ لێم شین بۆیەوە (شە پۆل)*

۲ـ لەزەمانی بابان و سۆرانەکاندا خەرج ومە خاریخی فەقێ و مەلای مودەریس بە وێنەی هەرەوە زبەرێوە براوە، هەرەوەز، گەلەجوت، گەلە دروێنە، گەلەکۆمەگ، کە بەواتای رۆحی ئەم تایە تەیە (تعاونوا علی‌البر والتقوی... کە ئەو زاراوانە جوان نیشان ئەدەن کە رۆحی تە عاون کە ئەمرۆ مەسئەلەی (تعاونیها) دنیاگیرە بەرلە ئیسلامیش لە کەو

Dr.Saleh Ebrahimi

زۆر بەئاشکرایی دەڵێ لەوسەردەمەی‌وا من ئەم شیعرانەم دەوت ودیوانی شیرین وخەسرەوم بە نەزم دە هۆنیەوە زمانو وێژاوەری کوردی بەو شێوە دەخوێندراو بە دەرس دەوتراوە: (بە لەفظِ کوردی کوردستان تەمام ـ پێشن بوان باقی «والسلام») تازە نوسین و دانانی ئەدەبی داستانی بوغەنی کردنی زمانی کوردی بە ئەرکی سەرشانی خۆی داناوە و رایگە یاندوە کە لە غەیبەوە فەرمانم بۆئەو ئەرکە پێ دراوە و بەشانازی‌یەوە دەڵێ: (هەرچەند مەواچان فارسی شە ککەرەن ـ کوردی جە فارسی بەل شیرین تەرەن.) ئەگەرجوان سەرنج بدەین نێزیکەی پێنسەت ساڵ بەرلە ئەردە لانەکان پاشاکانی باجەلانی لەزەهاو و ئەو ناوە حوکومە تیان کردوە و شاعیرانی وەک وەلی دیوانە و خانای قوبادی و بێسارانی زوهوریان کردوە[1] یازانایەکی وەک مەلا پەرێشان ـ ی لورکە دیوانی بەکوردی لەچاپ دراوە، پیتی ژ ـ ژە ـ ی زۆر بەکار بردوە، کاتێ ورد بڕوانین، دەزانین ئەرکەوازی و شاعیرانی لورستان و ئەو ناوە ناوە کە بۆ پەرە دان بە زمانی کوردی شیعریان داناوە، پتی (ژ)ێ لە شوێنە وارە کانیاندا زۆر بەر چاو دەکەوێ وئێستاپیتی (ژ)ێ زۆر ترلە نێوکوردی باکوردا باوەو بەکار دەبرێ، جا پەم پێیە دەزانین، دوای فەجری ئیسلام

ناراوە لەنێو کورد باو بوە. تە نانەت دەڵین: ماناکان کە تیرە یەکن لە کوردو ماد، حوکومەتی تاکیان داوەتە دواوە و شوراوتە گبیریان لاپە سەندبووە (شەپۆل) واژەی بۆگەبە سی: بەیت بەگەیا، بەیت بەگی، بۆکان: بەغان، بەگان، شێز: گەنجە: گزنە ئاورگەی ئازەرگوشەسب (تەختی سولەیمان) سایەنقەلا: ئەوکان AUKAN ـ باکۆ: مادکۆ: باگاوان ـ باکاوان بەواتای شاری خودا یاشوێنی خوا، بەغدا، بەعقوبە یانی شاری خوا، بەک: بەغ: بەگ ـ باقوبە بەعقوبە رەنگە باکوا بوبی‌و، (و) بوبێتە (ب)ی‌بەغستان: چیای بیستون، بەغداد: بەغدات خواداد، خوابەخش، بەغدوخت کچی بەغ ـ بەغپور: فەغفور نازناوی شاکانی چین، بەگو: بەغو: خوا، فەغ: خوا. بوغ: خوا: بەگ: ئاغا ـ سەروەر. بەگتاش: گەورەی هۆز، نوکەری‌شا، بەگم: بەغم ناوی ژنانە، قەلای ئاغجەیوان، بی‌بی کەند: بەی کەن، فەرهاد تاشی سماقان، قەلایچی کە لەئەفسانە داهاتوە خشتێکی ئەو قەلایە لەرێزەو خشتێکی لەزێوە ـ قەبری فەروە رتیش‌ی شاری ماد (٦٥٥-٦٣٣ بەرلەزاین) لەفەقرەفای لای مەهاباد یادریاس، دارایاس شا، دەڵین: خوسرەو پەروێز لەترسی هەراکلیوس ئیمپە راتوری رومهەلات خۆی گەیاندە شێز «گە نجەگ» تەختی سولەیمان و چاوە روانی هاتنی دوسەر داری خۆی بوبە ناوی (شاهین و شار بەزار) کە لە قورە بەزاری لای بۆکانەوە چون بە هاواری شاوە،دور ینەکە (قورە بەراز) لە ناوی (شار بە راز)ەوە گیرابێ بڕوانە (مجلەی) ماموستاـ ی کورد ژمارەی ١٦ چاپی سوئێد(شە پۆل)

١ـ وەلی دیوانە لە بنەچەکەی پاشاباجەلانەکانە و ئاخرین پاشای باجەلانی ئیراهیم پاشابووە ولە ١٢٨٥ی مانگی وەفاقی کردوە و لە گوندی رێژاو نێژراوەو خانای قوبادیش لە حودودی ١١٦ی مانگی لە دایک بووە ولە ١١٩٢ی مانگی وەفاتی گردوە (شە پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

له سەرەتاوە زمانو ئەدەبی کوردی لە بەشی جنوب (باشور)ە وە، پەرەی پێ دراوەو لەپاشان لە بەشی باکوری کوردەواری خۆی نیشان داوەو کە سانی وەک عەلی تەرەماخی ناودار بە (عەلی تەرموکی) کە لە سەتەی سەتەی ۴ی مانگی ژیاوە خزمەتی بەزمان و ئەدەبی کوردی کردوە و دەستوری زمانی کوردی وەک تەسریفی کرمانجی لە شەرحی (تصریف زنجانی)[1] نوسیوە، کامران عالی بەگ بەدرخان لە گەڵ لوس‌بول مارگریت فەرانسەوی لە کتێبێکدا لە بابەت ئەمسالی کوردی یەوە کە لەساڵی ۱۹۳۷ی زاینی لە پاریس لە چاپ دراوە لە چەن شوێندا لە کتێبی ئە شعاری عەلی تەرموکی میسال دەهێننەوە[2] یا عەلی حەریری کە لە سەرەتای سەتەی ۱۱ی زاینی نێوان ۱۰۱۰ و ۱۰۷۷ی زاینی لەشەمزین ژیاوەو بەزمانی کوردی مەبەستی نوسیوەو دیوانە دەسخەتەکەی‌بە.و. نیکتین گەییوە[3] کە خێوی شیعر، غەزەل، غەرامی نەرم، جوان، رەوان و لە سەرزار خۆش و سوک بووە یاعەلی بەردەشانی کە حاجی قادر کۆیی (قدس سرە) فەرمویەتی (دوعەلین، شاعیرن وەکوحەسسان ـبەردەشان و حەریر مەسکەینان) «رضوان الله علیهم» بەم پێیە دەتوانین بڵێین: زمانو ئەدەبی کوردی بەر لە فەجری ئیسلام بە شایەدی زانایان کە لە بەرا رامان گەیاند تەنانەت کتێب و نوسراوە، لە بابەت ئاوناسی و زەوی بایەر بەزمانی کوردی هەبوە کە (ابن وحشیه) بردویەتە سەرزمانی عەرەبی یا چامەی هورموزگان و سترانی پەهلەوی: (گۆرانی) کە تاریخی گوزیدە هێناویەتی یائەوەکە دوکتور پەروێز خانلەری دەنوسێ: لە سەتەی ۵ و ۶ی مانگی شوێنەواری وێژاوەری شفایی‌و کە تبی کوردی لە نێو دوتوێی پەراوەی مێژودا دەبیندرێ بووێنە (قصیدەای ملمع) لە ئەنەو شیروان بە غدایی... کە لە

---

۱ ـکتێبی ژیناوەری... پەرەی ۳۰۸ تا ۳۰۷ چاپی ۱۳۶۴.

۲ـکوردو کوردستان کە ژی ۱۱ پەرەی ۵۸۰. و. نیکتین تەرجە مەی محەمەد قازی چاپی ۱۳٦٦ هە تاوی تاران یە کەمین کونئە رانسی کورد ناسی‌و مەسەلەی زمان و ئەدە بی‌کوردی کە لە کۆواری زمان وئەندیشە دەورە کانی ٦ و ۷ بە زمانی روسی کە لە ساڵی ۱۹۳٦ی زاینی بڵاو کراوەتەوە، نەقڵ لە کە ژی ۱۱ کورد و کوردستان سەرچاوەی بەرو (شە پوڵ)،

۳ـ W. Nikitin ـکورد و کوردستان سەرچاوە بەرو.

Dr.Saleh Ebrahimi

(معجم‌البلدان) چاپی لایپزیک ج ۱ پەرەی ۱۸۶ دانوسراوه[۱] ولەم سەردەمە یشدا زمان وئەدەبی کوردی لەنێوه راستی کوردستان‌دا خەریکە پەرە دەستێنێ‌و نالی و کوردی و عەللامە وەفایی و... پی‌گەیاندوە،کەوتمان زمانی کورد لەپێشدا بە خەتی ماسی سۆراتی بووەو دوایی هاتۆتە سەرخەتی کوفی وعەرەبی تا مستەفاکەمان دوای تێک تەپینی ئیمپە راتوری تورکی عوسمانی شێوە خەتی عەرەبی کردە لاتین، زانایانی کوردیش خەتی کوردیان بە ئیعراب بە حروف نوسی، بەلاّم بەداخەوه لە نێوکوردانی ماوەرای (قەفقاز) شورەوی بەرو بە شێوه حەرفی روسی و لە تورکیا بە شێویە حەرفی لاتین دەنوسن، ئێستالە سەرزانایانە بیرێک لەوە بکەنەوه و بۆیەک خستنی زمان و ئەدەبی کوردی چارێک بدۆزنەوه وهەروەک عەللامە ئەمیر شەفخان بدلیسی فەرمویەتی: زمان و ئەدەبی کوردی لەم چوارزاراوە سەرەکیانە (کرمانجی: خوارو، سەرو، لوری: (لەکی) کەلوری و گۆرانی) کە لّک وەر دەگریّ و ئێمەش دەبیّ بۆغەنی کردن و یەک‌خستنی زمانی کوردی لەو چوارزاراوە ئەسلّییە ولە وردە زارەکانی ترکە لّک‌وەر بگرین، بەهیوای سەرکەوتن لەرێکای خزمەت کردن بە عیلم و فەرهەنگ و هونەر وزانین (شه پۆل)[۲] ۰

شەو تارو رۆژ تار هەریەک تار وە من
دلّ چوون تاف ئاو بیّ قەرار وە من
زامم کارییەن کار چین ژە دەست
مینای شکەستەم نە مەبۆ پەیوەست
مقراز مەرگت تیژ بالّم کە نەن
شور و شەوق وزەوق زنەگانیم سەنەن
یا حوباب نەرووی گیژ گرداوه
شەو خەوم شەرێک تاف تێژاوه
هانا هام دلاّن زامم کارییەن
ئەل ئەمان دەردم نادیارییەن

۱ـ کتێبی تاریخ ـ ی زمان ـ ی فارسی ـ ج ۲ بە قەلّەمی دوکتور پەروێز ناتل خانلەری بلاوەی بونیاد ـ ی فەرهەنگی ئێران پەرەی ۱۵٦ چاپی ۱۳۵۲ی هە تاوی (شه پۆل)۰

۲ـ شە رفنامە نوسراوی ئەمیرشەرە فنحان‌و، گرشەی کوردستان ژمارەی ۲ و۳ پەرەی ۸ و ۹ سەر چاوەی بەرو.

Dr.Saleh Ebrahimi

سەرەتا

بە ناوی خوای بەخشەرو دڵاواو دڵ لاوین

خودای گەورە راستەو لە راستان خۆشی دێو نابێ مرۆڤی خوا پەرست لە رێگای حەق‌و خوایی لابدا، دەستی راست بەشی هێزو پڕ کاری‌یە، دیارە رێگای راست ماکی رزگاریە، تا تۆ خوات لە بیرە، خوایش لە بیرت دایە، یارمەتی دەرتە، کەسێکیش خوا لە بیر بەرێتەوە، کۆلۆل هەر ئەوە، وەك داری بێ‌بەرە، مرۆڤی نەخوێندەوار کوێرو کەرە، نیازی بە رێنوێنی هەیە إِنْ هُمْ إِلَّا كَالأَنعام بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبيلا - [1] - اولئك كالانعام بل هم اضل [2]. جاهەر بۆیی عارفی رەبّانی مەلای جزیری فەرمویەتی:

گوش بە عامی مەدە تەرکی مودامێ مدە　　أَكْثَرُهُمْ فـي غُـمَىٰ أَغْـلَبُهُمْ فـي عَـمَىٰ [3]

جا ئەگەر ئەتەوێ باش‌و هەڵکەوتە بی‌و سەرکەوی لە فێربونی زانست‌و زانین و هونەرو ئەدەب و خوێندن نابێ بسرەوی، هەرچی فێریشی بوی دەبێ دە کاری بێنی چونکا خوێندن‌و زانین، بە بێ‌کردەوە، بە کار نایێ‌و بێ سودە و بۆ سوتەمەنییە، جا دەبێ لەمێژوی بە سەرهاتی رابوردوان جوان ورد بینەوەو رێگای سەرکەوت‌و تێشکانی ئەوان بدۆزینەوە تا هۆی بەختەوەری خۆمان و هۆزمان پەیدا بکەین و رێگای راست بگرینە بەرو بەری نەدەین، وە بخوێنین‌و فێری زانین بین، زانینی بە کەڵك تا بەئاوات دەگەین.

قال تعالی (یَرْفَعُ اللّٰهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْكُمْ والَّذِنَ أُتُوا الْعِلْمَ درجات) [4] یُزَكِّیهِمْ وَ یُعَلِّمُهُمُ الكتابَ والحكمةَ [5] وَ یُعَلِّمُكُمْ مّالم تكونوا تَعْلَمُونَ [6] وَ منْ یُؤْتَ الحِكمةَ فقد اُوتِیَ خَیْراً كثیراً [7] فَعَلَّمَ آدَمَ الاسماءَ كُلَّها - منیش خۆم بە بەختەوەر دەزانم کە توانیومە مێژوی بەسەر هات‌و کارو خزمەتی هەندێ لە زانایان بخەمە رو، بە تایبەت ئەوانەی وا لە رێگای پەرەدان بە زمان‌و ئەدەب‌و فەرهەنگی کوردەواریدا درێغیان نەکردوە ئەم کتێبە کە بە ناوی زانایانی کورد، ناو نراوە، لە ٢ بەشدایە لە راستیدا بەرگی ٤ و ٥ کتێبی ژیناوەری زانایانی کوردە لە جیهانی ئیسلامەتیدا، یاگەنجینەی فەرهەنگ‌و زانستە بەم شێوە ئامادە کراوە، دیارە برگی ٢ی زانایانی

١- سورەی فورقان ئایەتی ٤٤.　　٢- سورەی ئەعراف ئایەتی ١٧٩.
٣- دیوانی مەلای جزیری پەرەی ٢٤ چاپی ١٣٦١ سروش - تاران (شەپۆل).
٤- سورەی موجادە لە ئایەتی ١١.　　٥- سورەی جومعە ئایەتی ٢.
٦- بەقەرە ئایەتی ١٥١.　　٧- بەقەرە ئایەتی ٢٦٩.

Dr.Saleh Ebrahimi

کورد و زریزەی زێرین، کە لە ڕاستیدا بەرگی ٣یەو بەرگی ١ و ٢ی دین و ئەدەی لە چاپ دراون و کتێبی ڕاپەرینی حەزرەتی شیخ عومەیدیلا مەلیك غازی شاهی شەمزین حوروف چینەکەی بە کامپیوتر تەواو بووەو ئامادەی چاپە.

لە ئاخریدا لە خوێنەرە زاناو دڵسوزەکان تکا دەکەم ئەگەر هەڵەو پەڵەیەکیان بەر چاوکەوت یارمەتیمان بدەن تا لە چاپەکانی دواییدا چاك بکرێو هەڵەی نەمێنێ (شەپۆل) چوارشە ١٣٧٤/١/٩ و ١٩٩٥/٣/٢٩ و ٢٦٠٧/١/٩ کوردی و ٢٧ شەوالی ١٤١٥ی مانگی - تاران - ئەمەش پارچە شیعرێکی جوان لە مەلا مارفی کۆکەیی:

کەلامی مەلا مارف کۆکەیی

مەلێن یا شێتە یا مەستی شەراب وعارەق و بەنگە
خەیالاتم پرێشانە، دڵم تاریکە هەم تەنگە
مەکەن مەنعم لە هەوری پیری من بارانی خوێن بڕژێ
لە سەحرای سینەدا دیسان هەرایە شۆرشە جەنگە
شەهی ئیقلیمی بەد بەختی لە بۆ تەسخیری مولکی دڵ
هوجومی کردوە تالیب بە تاج و تەخت و ئەورەنگە
ئەمیری لەشکری زوڵمە لە دەوری فەوجی بێ ڕەحمی
جەفاو جەورو میحنەت یاوەرو سەرتیپ و سەرهەنگە
کە دیتم لەشکری مولکی بەدەن مەغلوب و مەحسورە
بە قرِ دێنێ غەمم، شاهی وەجودم مات و بێ دەنگە
روخی نەحوو پیادەی سەرف و ئەسپی حیکمەت و مەنتیق
لە ژێر پێی فیلی سەنعەتدا خەریکی وردە ئاهەنگە
کوتم ئەی نەفسی غافل هەستە سەیری وەزعی دنیاکە
بە نوری مەعریفەت رویی زەمین یەکسەر تەلا ڕەنگە
نەتیجەو حاسڵی دنیا و دینت جەهل و غەفڵەت بو
تەواوی قەولو فێعلت شەعبەدە و تەزویر و نەیرەنگە

بێ

چ نـــەفعێکی هـــەیە بـــۆ تـــۆ بـــزانـــی کـــەوکەبی تـــالیع
کەعەین و سەورە، کلکی عەقرەبە یا چـەنگی خـەرچـەنگە
مەعـــاریف عـــیلمی تەیـــارە و گـــرامـــافون و بـــێسیمە
ئەوەی تۆ پێی دەڵێی عیلم و مەعـاریف چاوەکـەم نـەنگە
مەســـافەی بـــەینی عـیلمت تـادەگـاتە عـیلمی ئـێدیسۆن
عـــەزیزی مـــن، بـــەملیۆن و بـــە کـــێلۆمتر و فـــەرسەنگە
وەکـــیل و نـایب و سـەر جـۆخە بـۆ تـۆ شـاە و سۆتـانن
ئەویش کەمتر غـولامی خـوسرەو و جـەمشید و هـۆشەنگە
بـــەڵێ عـــالم دەبـــێ یـــا ئـــیبنو سینـــا یـــا غـــەزالی بـــێ
کە ئەحیای ئەم شەفای قەلب و شەفای ئەوکەنزی فەرهەنگە
حەیـــاتی جـــاودانـــی، ســـەنعەت و ســـەر بـەرزیە جـانا
قەتـــار و قـــافڵەی بـــێ عـیلم و سـەنعەت تـا ئـەبەد لەنگـە
چیە، سا بەسیە شاعیر، مـەوعیزە و شـێعرو غـەزەلخوانـی
متـاعی تـۆ هـەموی بـێ قـیمەت و بـێ رەونـەقو رەنگـە
کە شێعرت وەک سەدەف فەرزەن هەمو پڕ بن لە دانەی دوڕ
لە لای ئەشخـــاسی وشکو بـێ تـەبیعەت ئـاسنو سـەنگە
کـــە مـــقبولی جەنـــابی شـــێخ و ئەربـــابی تـەبیعەت بـێ
نیگـــارین خـــانەیی نەققـاشی چـین و نـەقشی ئـەرژەنگە[1]

درود و رەحمەتی خوا لە سەر ئەوانە بێ کە بە ڕێگای عیلم و زانیندا دەرون و ئەو ڕێگایەو ڕێگای هونەرو ئەدەبو عیلمی مرۆفانی و ژیری بەر نادەن و تێ دەکۆشن تافێری زانین و عیلمی رۆژبن و بە ئەقڵ و بەماڵ و بەقسەو بە نوسین و بەزمانو بە کارو کردوە، خۆیان تەرخان دەکەن بۆ خزمەت کردن بەئینسان وە مرۆفانی دەکەنە سەر مەشق بۆ خۆیان. محەمەد صالح ئیبراهیمی محەمەدی (شەپۆل) - ۱۳۷۴/۱/۱۹ تاران.

۱ - بۆیی لێردا ئەم شیعرە جوانانەی مەلا مارف کۆکەیی، جامیعە و کومەڵ ناسی دڵسۆزمان هێناوە، تا لاوەکانمان، بەکورو کچەوە لە کوردەواریدا بە دوای عیلم و زانینی بە کەڵک و پرسود بکەونو فێری عیلمی مفید بۆ جامیعەبن و عومری خۆیان بە فیرۆ نەدەن بە هیوای سەرکەوتن (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

لێره و لەوێ

خودای مەزن لەقورئانال[١] ئەفەرمێی:

ماٰ اَصاٰبَکَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَ ماٰ اَصاٰبَکَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِکَ. یانی هەرچاکییە ك، کە بە تۆبگالە خوداوەیەو هەر بەدی و خراپەیە کیش لەخۆتەوە یە.

با بزانین واتای قسەچییە؟

لەم ئایە تەکورتەدا رازێ لەرازەکانی ژین هەیەو واتا وماناکەیشی ئەمەیە: کەخوداراستەو لەراستان خۆشی دێ. «اِنَّ رَبِّی عَلَیٰ صراطٍ مُسْتَقیم. دیارە چونکا خودالەسەر ڕیێ راستە بێجگە لە چاکی لەو ناوەشێتەوەو ناکاڵێتەوە. تۆش ئە ی بەرەی مرۆف بکەوەسەر ڕێگای راست، تاسەرچاوە، تاتوشی روناکایی‌و چاکی‌و باشی بیت.

بە کۆیرەڕێدا مەڕو تاتوشی توشی‌و کۆسپ و قۆرت نەبی. ڕێگای راست، ڕیگای دادگەرانەیە. ڕیگای نەزم‌و بارستایی وبارتەقایی یە[٢].

بەرەی مروف تابووە بە بیرو باوە ڕەوە ژیاوەو تاهەیشە بەبڕ واوە ئەژی، چ دینداربێ، یا بیدین.

بڕواچ بڕوای ئایینی بێ، یا رامیاری و سیاسی. یا هاو باوەری‌وهی تربێت. جیایی تەنیالە جورێ بڕوا دایە، لە مە داکە ئینسان ئەبێ خودان بڕوابێ شکێك نییە، مروڤی بێ بڕوا، وزەی کاروکردەوەی نییە.

١ـ سورەی نساء ئایەی ٧٩.

٢ـ بارستایی و بارتەقای لەئافە رینیشی گیاندارو گیادا.

ئەم دوانە بەجۆرێ وا ئافەریدەبون ئەگەر یەکێکیان نەبێ ئەوی تریشیان لەناو ئەچێ.

لەم با بەتەوە (کرسی موریسن) مەبەستەکەی جوان رون کردوٚتەوەو ئە بیژێ:

هەروەك ئەزانین ژیانی گژو گیا پەیوەندی بەوکەمە (ئەسیدکە ر بوٚنیک) ەوە، هەیە، کەلەهەوا دا هەیە وگیاوگژ، بەوەوە نەفەس (تَنَفُّسْ) ئەکیشن، بەرگی گژوگیاو دار، وەك ریپەو سیپەلاك وایە بوٚئینسان کە لە بن گەرمای خوٚرەتاوا (ئەسید کەربوٚنیك) ئەکەنە (کەربون)، (ئوکسیژن) تەجزیە (ئەکە ن، (ئوکسیژن) لەهەوا دا سازو دروست ئەکەن) (کەربون)یش لەناو توی گژوگیا ودارا ئەهێڵنەوە.

گژوگیاو دار ئوکسیژینێ، کە ئێمە هەڵی دەمژین‌و بێ‌ئەو، تەنانەت.

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۰۳ ـ باوی کور دەواری

ئێمەی موسڵمانان بەیەکتایی و بێ‌لفی خودابڕوامان هەیە. کەچی هەندێ‌کەس لەبەرەی موسڵمانان بڕوایان بەشتی هیچ وپوچ هەیە، وەک بڕوابە: جن‌گرتن‌و دوعا و نوشتە نوس‌و فاڵگیرو دیوو درنج‌و دەم‌بەس، تەلەسم‌و حادوکردن‌و لەبەرچاوڕەش کردن‌و لەبەرچاوشیرین کردن و چاوی پیس‌و شیروئاودەرهێنان لەتەسبیح (سەبحە) و مار خواردن‌و دوپشک قوتدان‌و شتانی تر.

زانین‌و ناسینی ماکی هەرشتیک، بەتایبەت ئەوانەی واپیوەندییان‌لە
تەک ژیانی ئێمەدا هەیە پێویستە، مانای ئەم قسەش ئەوەیە: کەپلەو پایەی هیچ شتێک وهیچ کە سێک‌نابێ لەوەی واهەیە، بەرزو نزمی کەینەوە. ئەبێ بەپێی، پیێ و دانی خۆی تەماشا کەین.

کاتێ بەردێ یادارێ ئەتاشن‌و ئەی پەرستن ئەمەلەرێ لادانە، چونکا هەرچی بێت بەرد، بەردەو داریش. هەرداره، چ وێنەیەکی لەسەرهەڵکە ندرا بێ، یان، نەخشابێ. لەماکا[۲] داروبەردەکە، نەگوڕاوە، بەڵکو ئەو وێنە خۆی شتێکی هونەری‌یەو ئەو دارو بەردە، بەوهۆیەوە، هۆی داوە تەوەو نرخی هونەری پەیاکردوە.

چاو، چاوەو تەنیا بودیتنی ئەم و ئەو و ڕوانین‌و دیتنی ئەوشتەکەو ئەم شتەکە بەکار ئەبرێ‌و شاکارێکە لە خیلقەت، ئیتر ئەم‌قسە: کە ئەوانە چاویان پیسەو چاوی ئەم‌و ئەو مروف دەئەنگێوی، لە عەقڵ‌و ئاوەزدورە، ئافرەتان ئەیانەوێ مێردو شووەکانیان لەگشت دەم‌ـ وچاخێکا ئەوانیان خۆش بوێ و دڵ بە هەوێ و ئافرەتانی تر نەدەن، لام وایە هەمومان باش

قەنەکێشی، ناتوانین بژین، کەبەئێمەمانانی ئەگە یێن گشت گژوگیایەک، لە دارەوە، بگرە تا بنجە گیا (وچوندڕو ڕێواس‌و سورەبنەو کەنگرو گوگەم‌و تاڵو و بەلاڵوک‌و سێوبن عەرزیلەو چاڵوک‌و تیکان‌و گراڵک‌و گزیچارودار شیلان وقەزوان) و قەوزەو گشت‌ئەو گژوگیایەنەی‌وا لەزەوی‌شین ئەبن، کەساختمانی وجودی‌مان لەئاو (کەربون)ە، دیارە ئاژەڵ‌گەل، کەربۆن دەفع (دەر)ئەکەن گژو گیایش ئوکسیژێن بەدی ئەهێنن، بەم جۆرە، هە رکاتێ، کردەوەی، یەکێک، لەوانە، بوەستێ، ئەوکاتە، یا، ئاژەڵ‌گەل هەمو ئوکسیژێنەکان هەڵ‌ئەمژن‌و تیائەبەن یا، گژوگیا، گشت، کەربۆنەکان، هەڵدەمژن جاکاتێ، بارستاییی، بارتەقایی، تێکچو، بەرەی هەردوکیان (گیانداروگژوگیاودار) زۆربەلەز، بەرەو لەناو چون ئەرۆن‌و تیا ئەچن.

لەم دواییانەدا، کەشف کراوە، کە، ئەسید ـ کەربۆنیک، بەئەندارەی، کەمێ، بۆژیانی گیانداران پێویستە، هەر، وەک، کەمێ ئوکسیژین، بۆ، بوژانەوەو ژیانی، گژوگیا پێویستە.

۲ـ ئەسڵ وبنەرەت.

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەزانن ئەمکارە بە فاڵگرتنەوەو جادوکردن پێک نایێ بۆجێکردنەوە لە دڵی مێرداشتگەلێ‌تر پێویستە وڕێگای بەئاوەزانەتر هەیە. ئەگەر، دژو دوژمنێکمان هەبێ دوڕێگەمان، لەپێشە، یا ئەبێ هەر جۆرێک بووە، لەناوی بەرین، کەئەمەش‌وزەو هێزو کەرەسەی ئەوێ.دوهەمیـان، ئەمەیە، بوئەوە شەڕی ئەو لەخۆمان دور خێنەوە، لەتەکیا بسازێن‌و ئەم کارەش لەدەس گشت کەسێک چ بێ هێزو چ خودان هێز بێت‌دێ.

هەوێ بۆ ژنان دژو دوژمن دەژمێڕێ ئەی لەراست ئەودا چپکەن؟

دوڕێگایان لەراستە. یا خۆیان لای مێردەکانیان شیرین بکەن‌و خویان بەرنەناو قوڵای دڵو هەناوی شووەکەیانەوە، ئەوکاتە، مێردەکە، خۆی، دەس لەهەوییێ ئەوان هەڵدەگرێ. یا ئەبێ لەگەڵ مێردو هەوێ‌کە یانا هەڵکەن‌و بسازێن. بۆوێنە ئافرەتێک نەزوک بێت چـونکا ئەبێژن: منالێ بۆژن وەک بەرومیوە بۆدار وایە، بۆ ئەوەی ئافرەتان بەرو میوە بدەن ئەبێ بچنە لای پژیشک، نەک بچنە لای دێوو درنج‌گیرو تەلەسم بازو تاسگرو چتیوا.

ئێمە لەناو گەلانی زانا وبەبیرو ژیـر هەرگیزنـاوی تـاسگرو فـاڵگیرو نـوشتە نـوس‌و جادوگەر نابیسین.

کەوابوڕێگای بەربەرەکانێ‌کردن‌لە تەک ئەم بیرو بڕوا پڕو پوچانەدا تەنیا خۆیندەوار کردنی خەڵک و گەلی نیشتمانەکەمانەو بەس.

لەساڵی کانی ٣٦ و ١٣٣٧ هە تاویدا، کە لە مەهاباد خەتیب‌و ئیمامی خانەقای نەهری (شەمزینان) بوم، مام ئەحمە دێک هەبو، بۆ نوێژی بەیانان دە هاتە خانە قا، من لە و سەردە مانەی دا خۆم ساز دە کرد کە لە ئیمتیحانی مەعارفی ئیسلامی وزانین‌و عولومی مودە ڕیسیداکە لە تاران لە لایەن شوڕای عالی وە زارەتی فێرکردن وبارهێناوە پێک دەهات بەشداری بکەم‌و ناچار بوم زۆر کتێبی عیلمی و شە ریعەت و ئە دەبیات بخۆینمە وە و ئاگاداریان بم. ـ جالە بەر ئە مەئەچومە خانەقا ـ جار جارە لە گەڵ مام ئەحمەد دو بە دو، دائە نیشتین‌و قسەی خۆشمان ئە کرد، مام ئەحمەد باسی سێلاوەکەی ١٣١٥ هەتاوی شاری مەهابادی بۆدە کردم‌و ئەی‌وت: خەڵک خراپ ببون‌و چاکەیان لە گەڵ هەژارانا نەدە کردت خوداقار و قینی لێ هەڵگرتن‌و بەو سێلاوە کە لە ٩ی گەلاوێژی ١٣١٥ی هە تاوی‌و رۆژیی هەینی ١٢ ج یە کی ساڵی ١٣٥٥

Dr.Saleh Ebrahimi

مانگی‌دا، هەستا، ونرکەی ئەهاتێ بە گورە گورهات و بە گوپاڵ باران دای گرت‌و لە ماوە یە کی زۆر کە ماسێلاو شاری داگرت‌و هەست‌و نیستی شاری تیابرد.

مام ئەحمەدهە رواڵە قەولی شیخ و مە شایە خەوە ئەی وت: ڕۆژێ دێ: سەروکاکوڵی کوڕان ئەونە جوان ئەبێ کە سەروپرچی ئافرەت وکیژۆڵە کان لەراست ئەوانا هیچ نانوێنێ ئەوە خۆی نیشانەی ئاخر زەمانەو ئێستاوە دی هاتووە، کەموی سەری کوڕان لەهی کچان جوانترەو نێزیکە دوبارە ئەم شارە توشی توشی بێت، ئەمنیش ئایەتی قورئانم بۆدە خوێندەوەو دەموت: نا مام ئەحمەدگیان! ئەو سێلاوە هی قارو قینی خودانەبووە، بەڵکو خەڵکی شاری، شارە کە یان، لە ناوخڕو دۆڵ‌و ئاودرِ گەدا ساز کردوە،ئەوەیەهەر کاتێ سێلاوهەستێ زەرەرو زیان بەناو شارو خەڵکی ئە گات، خودا ڕقی لەکە س نییەو بەم جۆرش نایەوێ تۆڵە، لە کەس بستێنێ، ئە گەر خەڵکی مەهاباد شارە کە یان لەڕوی نەخشەی عیلمی هەندەسەوەدابنایی‌و ئاوە ڕەویان، لەبنەوە بۆسازکردایی هەرگیز سێلاو، وا زیانی پێی نەدە گە یاندن.

ئەوە ئێمە چەن شیعری کۆمەڵناس‌و مرۆف ناس‌و جامیعە ناسی موکریان: مەلا مارفی کۆکە تان لەبابەت ئەم سێلاوە وە، پێشکە ش ئە کە ین: شیعر بۆ سیلاو:

هـــەزارحـــەیف و هـــەزارئـــەفسوس بـــۆئە م شـــارە
ڕەنگینە کە قابیل بو،بـبێتە، مـەرکە زیەهەرشـاو و شـازادە
عیمـــارات وقـــوسو رو بـــاخ و بـــاخات وگوڵستـــانی
هەزار سوێندت دەخواردەتگوت بەهەشتی‌باغی شە ددادە
موغازە و قەیسەری‌و دوکان و حوجرەی واموجە لە ل بو
وە کو قـە سـە رێ کـە بـۆقەیسەر کـرابێ سـازو ئـامادە
لەبەرپارچەی حەریری‌زەردو سـورو ئـە تـڵەس‌وزەری
بە رەنگی سەوزو ئاڵ و کە سک‌و شین‌و میشکیێ سادە
فـــتوورەی پــڕفتوری ڕوس‌و ژاپـــون‌و بـــە ریتـــانی
مە تـاعی هـێندی و مـاڵی فـە رەنگ و چـین و کـانادە

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۰۲ ـ شه پۆل

به یه ک ئه‌ندازه ڕه‌نگین و موززه‌ین بـو کـه پێت وابـو
نمونه‌ی ئه‌سکه ڵه‌ی بێروت‌و شـام و شـاری بـه غـداده
له شه رحـی ئـیقتدارو سـه‌روه‌تی ئه‌عیـان‌و توجچـاری
قـه‌ڵه‌م هـه‌رچـی بـنوسێ یـانه، سـفره، یـانه، ئـاحاده
له گۆشه‌ی په نجه‌ره‌ی شیشه‌ی له تیف و قه‌سری کافوری
نومـایشییان ده‌دا خـانم، وه کـو، حـوری و پـه‌ریزاده
وه کو پارچه‌ی ته‌لایه سه رتاقه ده‌م یه کسه‌ر موره سه‌ع بو
بـه له عـل و گـه‌وهه رو پـیرۆزه‌و ئه‌ڵمـاس‌و بیجـاده
بـه‌ڵێ بـابێبنه وه، سـه‌ر بـاسی ئـه‌هلی شـارو بـازاری
چ به قاڵ و چ حه ماڵ، تا به چـه رچـی و پـینه چـی زاده
له به رکوفرانی نیعمه‌ت، یاله به رعیشق و موحه ببه‌ت بـو
له گه ڵ دنیا، وه کو زاهید له گه ڵ ته سبیح و سه جـجـاده
که ئایه‌ی (إِنْ شَكَرْتُمْ)یان، فه‌رامۆش کرد، خودا فه‌رموی:
جـه‌زای شـه‌رتی (كَفَرْتُمْ) مـونته‌زیربن، هـه‌رله دنیـا دا
له هه وری قودره تی (باری) قه‌ریبی نیوسه عـات، بـاری
چ بـارانێک، نـه بـارانـێ کـه وامـه عـهود و موعتـاده
خـــوداوه‌نـــدا چتۆفـانێکه وابـێ عـاتیفه و ڕوحـــمه
خـــوداوه‌نـــدا چ ســـێلاوێکه ئـــه‌م ســـێلاوه بـــێداده
له تاریخی هه‌زارو سیسه دو پانزده‌ی شـه مسـیدا
ڕۆژی جـومعه ۱۲ی جـیمی ئـه وه‌ڵ ۹ی مـــورد‌ادا
لَهَـــا مَـــوْجٌ يُنَـــادِی قَـــائِلاً يَـــا أَيُّهَـــا الْغَـــافِلْ
فَـــقُو مُـــوا، انْـــظُروا، لاتَـــجْعَلُوا، لِـــلّٰهِ أَنْـــدادا
ئه‌وه‌ی ده‌یهاته پێش‌هه‌ر، ده‌ی ڕفاندو لای ده‌داو ده‌یبرد
له‌حـــه‌یوان‌و جیمـــادات و نه‌بـاتات و ئـاده مـی زاده

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۰۳ ـ باوی کوردەواری

له پـاش تـالأنی نێوشـاری هـوجومی بـرده بـازاری
بـه زیـد دی شـوغلی میعمـاری کـه داوێـنی بـه لا دادا
مـوحیتی دایـیره و دوکـانی بـازاری بـه ئـاسانی
به سەتحو سه قف و سه ربانی خولی پێداو قـولی بـادا
به مـوددەی چـەند، دەقـیقیکی، وەردا، ئـاوی تـی‌وەردا
هەزار تـوپ ئـەتڵەس و زەری هـەموی بـرد، بـه ئـاوادا
له مـه سکوکـاتی، ئـێرانـی، له لیـرەی سککـه عوسمـانی
له یەغدان و له مجری و مه حفه زه و سه ندوقی پـوڵادا
له زێـرو زێـو، نـه قـدینه، له گـه نج و مـاڵ زیـرینه
ئه وەی له وشارەدا، مابێ، فـه قـەت، ئـیسمی مـه هـاباده
هه مـوی بـردو بنـاوی کـرد، پەرێشـان و بـلاوی کـرد
به نیوساعەت، چه پـاوی کـردو ڕۆیـی ئـه و فرستـاده.
چ ڕۆژێکـه له لایـه کـ گـرمه گـرمی هـەورو نـاڵەی بـا
له لایه کـ شـیوەن و گریـان و قـوڕ پـێوان و فەریـاده
له به ر لاشەی جه نازەی ئاده می‌و ئەقسامی حه یوانـات
خه یاڵ ده کرا،که یەومی نەفخی سوره و حەشری ئەجساده
نـه مـن تەنیـا پەرێشـانم هـەمو، کـەس مـات و غـەمگینه
ئه وەی مه سرورو دڵشاده، فـەقەت حەسسـاد وگـه واده
وه کو، فەیئه و غەنیمەت بۆمه تاعی مفت و بـێ قـیمەت
دەیان هێنـا بـه بـێ زەحـمەت بـه بـارو کـۆڵوعه رراده
لەبۆیه کـ تۆپه چیت‌بو،خۆی دەخسته چـۆم‌و بـن گـۆمی
ئه وەی خەڵکی‌دەیان‌گوت: ئەهلی زیکرو فیکرو ئەوراده.
بەلیشـاوی دەیـان هێنـا، قـاڵی ئـاوبردەی موسڵمـانان
له لایشـی وابـو، سـەرکردەو رەئـیسی جـەیشی زوهـاده

Dr.Saleh Ebrahimi

به چاوی عه قڵ و عیبره ت گه ر، که سێ بێت و ته ماشا کا
ده زانێ ده وڵه تی دنیا وه کو، دنیا هه مو، باده...[1]

خوێنده وارانی به ڕێز بەم قسانەی لێرەو لەوێ ئەشێ بزانین کە، مەبەست لە گردو کۆکردنەوەی نەورۆزو کوڵە چوارشه ممەو (چاک‌و) هەتەرێ و مەتەرێ‌و کۆسەو میرمیرین‌و سیانزەبەدەرو ئەم بەیت وباوانە، ئەمەیەو ئەتوانم بێژم تەنیا بۆئەوەیە، کە، لەبیر نەچنەوە، بەقسەی: (لابرۆیر Labruyre) نوسەری خوگەل‌و مەبەستگەلی کۆمەڵایەتی (۱۶۹۶-۱۶۴۵) کە کتێبی سەجایای نوسیوەو لەدنیا ناوی داختستووە ـ کردومەتە سەرمەشق‌و ئەڵێم: (ئەوەی وا لەخەڵکم بەئەمانەت وەرگرتووە، پییان ئەدەمەوە) بە واتایێ تر: کەرەسەی ئەم هونەرەم لەکۆمەڵ و گەل‌و هۆزم وەرگرتووەو هەر بە وانیشی ئەدە مەوە، یانی: ئەم بیرەوەریانە وەئەم‌داب‌و دەستورو مەبەستەباوانە، لەناوگەل‌و هۆزم داباوبون‌و باویشن، منیش ئەوانەم، بۆئەوان دوپات کردۆتەوە، بەتایبەت ئەو مەبەستانەی‌وا، هی نیشتمانی‌و جێژن‌و بیرەوەری و بیرو باوەڕو ئایینین، زۆرتر سرنجم داون‌و کۆم کردونە تەوەو لەچاپم داون، تا، تیا، نەچن.

بەوتەی: ئەرەستو: کەئە بێژێ: من سوقراتم خۆش دەوێ، بەلام حە قیقەتم، لەپێش‌ما مۆستاما، خۆش دەوێ، منیش دەبێژم: من کوردستانم خۆش دەوێ‌و ئوگری فەرهەنگ وزمان‌و هونەرو باوی کوردەواریم خۆشم دەوێ، بۆیێ دەسم داوەتە ئەم کارە[2] تالێکۆڵەران بتوانن بۆبەراورد کردن‌و هەڵسە نگاندنی باوی کۆمەڵایەتی: فولکلوری تەتبیقی لەم نوسراوانەی من‌کەڵک‌وەرگرن‌و کونج‌و کەلێنی تاریکی فەرهەنگ‌و بێژەو مێژوی مێژینەی ئەم گەلە کوردە ڕەسەنەلە کەوناراوە دەرخرێ، کەلەلایەن دژو دوژ منانەوە بەئانقەست پەردەی ڕەشیان بەسەرا کێشراوە... □ □

شاهان بە مەحوی ئێمە دەبستن گرێوگرێو
خۆشیمە لەو شەهادەتی شێخانی نێو بە نێو

---

۱ ـ دیوانی مەلامارف کۆکەیی جامیعەناس و مرۆڤ ناس و کۆمەل ناس لە مەڵبە ندی موکریان (شەپۆل).

۲ـ ئیتر خەڵک نەفەرمێ: باوە تۆکەئەهلی قورئانی و قورئانت تەرجەمە کردوە بەکوردی و کتێبی دینی وەک: دین‌و ئەدەب لە ۲ بەرگدا، گەنجینەی فەرهەنگ و زانین‌لە واتای قورئاندا، پەندیا ئەمسالی قورئان. فسیری (فاتحەالکتاب) تەفسیری سورەی یوسف بە کوردی نوسیوەوداناوە، تۆچت داوە لەم کارو ادب و دەستورەباوە (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

بەشی مێژوویی

نیزامی کۆمەڵایەتی و سیاسی کوردەمادەکان:

کوردەمادەکان کەلە هەوەڵی قەرنی حەوتەمی پێش زاینی زنجیرەی خۆیان بنیات نا، لەسەرزەوینێ ئەژیان کەلە شیمال (باکور)ەوە، بەرۆخانەی ئەرەس، لەرۆژهەڵاتەوە بەکەویرو لە خوارەوە (جنوب)و لە ڕۆژ ئاواوە، بەکێوەکانی ئاگرێ ـ زاگروس ـ ەوە ئەنوسێ.

نەتەوەی ماد لەتیرەو هۆزگەلی جیاجیا پێک هاتووە.

وەک: ١ ـ کارا (KORA) ئەم ناوەبەخەڵکی ئازادو چەکدار ئەوترا، کەوابو، کاراهێزێکی چەکدار بووە، کەگشت ئەفرادی ئازادی سەرزەوینی مادی تیابووە. ئەمڕۆلەزمانی کوردییابەمرۆڤی کارزان و شارەزاو ئازاونەبەزو بەکارئەبێژن: کارا، کارایە.

٢ ـ کورتش (Kurtash) ناوی هاو بەشی کرێکارانوکاربەدەسانی جۆراو جۆر بووە. کورتش ئەکرایە سێ بەش:

ئەلف: پیشەوەران، و غەوارەیی (وەک سومیریان، میسریان، یونانیانو...)

ب ـ کار بە دەستانی دەم و دەسگای ئابوری،میری و... کەحەق دەسیان نەغد وەرگرتووە.

ج ـ ئەوانەی، سەپانو دروێنەوانو جوتیارو وەرزیربونوکاری کشت وکاڵیان بەرێوە بردووەو حەق دەسیشیان لەهی ترزۆر تربووە.

٣ ـ موغان یا موبیدان یا مەجوسان،ئەمانە بێجگە لە ئەرکی بەرێوە بردنی کارو باری ئایینی خەڵکی، خاوەنی ئیمتییازگەلی سیاسیش بون.

٤ ـ ئەندامانی کۆڕە ڕێکخراوەکانی، ماد.

٥ ـ شارەوانان واتا: ساتراپگەل کەفەر نانرەوایانی ئوستانەکانی[1] سەرزەوینی جۆراوجۆری تابیعی حوکومەتبون.

١ـ کە بەداخەوە بۆ زاراوەیی ئوستان براکوردەکانیی گەرێن واژەیی پارێزگە ـ یان، بەکار بردوە کە تەرجەمەی (محافظ)ی عەرەبیەکە چی ئوستان کوردی یەیا لە نێو ئاریا نیژادانداً، موشتەرەکەو بە وێنەی هاو بەش بەکاردێ (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

٦- ویسبودان - ئەمانەش سەرۆکی بنەماڵە هۆزە ناو خۆییەکان بون. لەڕوی ئەوبەڵگانەی‌وا، لەبارەی حوکومەتی، مانئا یەکانەوە کەلەکۆنترین‌و گرینگترین حوکومەتەکانی سەرزەوینی ماد لەقەرنی حەوتەم‌و هەشتەمی بەر لەزاییندا، بەدەسەون، ئەشێ تارادەیەک تایبەتی یەکانی دام‌و دەسگای حوکومەتی کوردە مادەکان بزانرێن‌و بناسرێن. میرە مانئا یەکان کارو باری ولات‌و نیشتمانیان بەشێوەی شوراو راوێژی پیاوەمەزنان و زانایان وکاراو ڕدین سپیانی گەل بەرێوە، بردوە.

هێری دۆت، لە بارەی دیوک + دیوکس هەوەڵێن، پاتشای کوردە مادەکانەوە ئەنوسێ: دیوک‌قەڵاو کۆشکێکی، واتا: ئیکباتانای،[١] بۆخۆی سازکردو لەخەڵکیشی ویستبو، کەلەدەورو بەری، ئەوقەڵایە خانو بەرە، سازکەن‌و ژیان، بدە نەسەر...

وەک ئەزانین موغە کوردە مادێک بەناوی (گۆماتا) کە، بەردیای مەجوسیشیان پێی گوتووە لە چواردەی مانگی ویخن (مارس) ساڵی ٥٢٢ بەر، لەزاییندانیشتە سەرتەختی پاتشایی و دوای بەحوکومەتی هەخامنشیان هێنا. هێری دۆت، ئەبێژێ:گۆماتا،کارگەلێکی زۆر پڕسودو پڕبایەخی بۆخەڵکی ولات، جێ بەجێ کردوە. تەنانەت کاتێ کوژرا هەموکەسێ لە ئاسییادا خەفەتیان بۆئە خواردو پیان حەیف بو،بێجگە لە داریوش شاکە بە فێڵ‌و لەڕوی حیلە و حیلاندنی ئەسپەوە بو بەشا.

١- ئەڵێین: لە پێش هاتنە سەرکاری گۆماتا باری ئێران زۆرخراپ بووە و خەڵک لەکزوکەساسی وهەژاریدا بون،زۆریش نارازی بون، کەداریوش بە ناوی (بلاوبونەوەی‌درو) ئەوبارە بەخراپەناوئەبات. گۆماتا، هەنگاوی باش باش‌و پڕسودی بۆباش بونی باری ژییان و ژییاری چینە زەحمە تکێشەکان و ڕزگاربونی، ئەوان لەدەس زڵم‌و زۆرو بێگارو بێکاری، هەڵگرتووە.

٢- بەتایبەت، گشت مێژونوسان، کەیەکێک لەوانە هێری دۆتە، هەمو، یەک قسەن، لەسەرئەوەکەگۆماتا لەماوەی سێ ساڵا باج وپیتاک وشەکەزەکات‌و سەربازگیری لابردو گەنجینە و ماڵ و دارایی‌و‌ساما‌ن و موجە و مە زراو جێی لەوەڕ گەوباخ‌و مێگەلەمەڕو ماڵاتی ساماندارا‌ن وکاهینان و دراو دارەکانی،بە سەرڕەشایی و هەژارانا دابەش کرد.

١-کە گۆیا لەئازربایجان لای سەبەلان و سەهەند بوە ئەوقەڵایە.

Dr.Saleh Ebrahimi

٣- ڕاپەرینی خەڵک‌و هەستانی (وهیزدانه) دوای کوشتنی گۆماتاو هاتنه سەرکاری داریوش خۆی نیشانەی ئەوه یه کە خەڵک گۆماتایان زۆر خۆشویستووه.

تەنیا پارسه خاوەن سامانەکان لەو نارازی بون ئه یژن: سەرۆکی حەوت بنەماڵەی تالاّن بەروناسیاوی ئێرانی کەله تیرەی بڕبڕەی پشت وڕە گژی ماکی چینی حاکم‌بون‌و به (کارن، سورن، مهران، سندباد، سیاهبد، ساسان و زیک) ناوداربون به دژی گۆماتا دەسیان کرد به فێڵ‌و تەڵەکە، وه لایەن گران و پیاوەزنانی بنه ماڵەی کورده ماده کا نیشیان فریودابو، داریوش به خۆیاهه لدەڵێ وئەبێژێ: کاتێ: فەروەرتیشیان گرت، هێنایانه لای من، منیش لوت و گوێ و زمانی ئەوم بڕی و چاویشم له کالان هێنادەرێ، جاده ستورم دا به زنجیر له دەرباری منا بی به ستنەوەو خەڵک بانگ کە نه تە ماشای. لەپاشان فەرمانم دا له ئیکباتانا بیکەن بەسەرنوکی سەرنێزه وەو ئەوانەی وائه ویان ئەویست، له ناو قەلاّی ئیکباتانا گشتم له قه ناره دان[1]. سرنج ڕاکێشه: حەمه ڕەزای پەهله ویش‌و ڕێژیمی دژ گه لی ئەو پاتشا یا نەو ملهوره زۆر دارانه، هەربەو جۆره له گەڵ پیاومه زنان و شۆڕشگێرانی کورداثه جوّلایەوه، پێشوا قازی محه مه دو سەدری قازی و حه مه حوسین خان و... ئەوانی بەتاوانی ئەوەی لەسه رمافی خوراوی گەلی به شەرەفی کوردکه له وڕاسا بون داوای مافی ڕەوا ی ئنسانی و شەرعی کوردی یان دەکرد، لەچوارچرای مەهابادی موکریانا له قەنارەی دان و شەهیدی کردن، وه له شی شه هیده کانی سوله یمانی موعینی و مەلا ئاواره وکاک سمایلی شەریف زادەی، شار، به شارو بەگوندانا بۆچاوترساندنی گه لی کورد ئه گێڕا.

حه مەرەزای پە هلوی دەرکراو، نەی ئەزانی خودای گەلی کورد تەفرو تونای ئه کات و گەلی ئێران به کورد و پارس و تورك و بەلوچ و ئەوانی ترەوه به تف وله عنەت و ئەلاّ هوئه کبەر وتن به شەق له کوردستان و ئێران دەری ئه که ن و بەرد ئه دەن به هێلانەی بۆگەنیا.

بنواره: ئه گێڕنەوه، که مبوجیبه کاتێ له میسر بووه، خەون ئەبینێ وا بەردیابووەتە جێ نیشینی، ئەویش بەپڕکساسپ کەیه کێك لەدەرباری یان بووه ئەبێژێ: خەونێکی وام دیوه ئەبێ

١ـکتێبی دەرسی مێژوی ئێران به رله ئیسلام چاپی ١٣٥٩ هەتاوی و ١٩٨٠ زایینی و ٢٥٩٢ کوردی ڕوپه رەکانی ١١٠ تا ١١٦ کەله ساڵی سێهه می‌فێرکردنه کانی پۆلی ناوه ندی گشتی دا، ئه خوێندرێ.

Dr.Saleh Ebrahimi

بڕوی بەردیای برام لەناو بەری، پڕکساسپیش بەردیا. لەناو ئەبا هەندێ نوسیویانە، کە بەردیای لە دەریای ئێری ترەداخنکاندوەو هەندێکیش لایانوایـە: لە نـەچیرگەدا بەردیـای کـوشتو وە، ئە گێڕنە وە: ڕۆژێک کە مبوجیبە لە ناوکۆڕێک لە پیاوەمەزنانی پارسائەبێ کە کرز یوس پاتشای دیل کراوی لیدی وپڕکساسپیش لەوێ دەبن ئەپرسێ: من‌و کورشی باوکمتان پێچونە؟ پارسە کانیش: تۆلە کورش بەرزتری، چونکا تۆ بەسەر سەرزە وینی فە رمانروای کورش و سەرزەوی میسرو زرێوارو دەریای ئەم ناوە ناوانە، فەرمانرەوایی ئە کەی‌و دەستت‌ئەڕوا ـ کە مبوجییە وە ک کە متیار گۆیٖ بوئەو قسەشل ئە کاوزۆری پێی خۆش ئەبێ،پاشما وەیە ک ڕۆژێکیان کە مبوجییە لە پڕکساسپ ئەپرسێ ئەرێ تۆمنت پێ چۆنە؟ ئەویش ئەبێژێ پێم چونی: گەلی ئێران تۆیان لابێهۆش و کەم ئاوەزە وهۆشت بە نیشتمان وزێید داری یەوەنییە. ئەویش توڕە ئەبێ و ئەڵێ: «پارسییان ڕۆژێک وادە ڵێن و ڕۆژێ تر وا، وازوازین.

خۆت داوەری پکە، ئێستامن پێشانت ئەدەم! بنوارە بۆ کوڕە کەت ها! ها! لە وسەری ئەو ڕارەوە، ڕاوەستاوە، تیرێکی بۆدەها وێژم ئە گەر ڕاست‌لە ناو دڵم دا بزانە پارسیان ڕاست ناڵێن، بەلاّم ئە گەر لێم نەداقسەی ئەوان ڕاستە، تیرێکی تێ هەڵکرد ودای لەناوەڕاستی دڵی کوڕە کە، جێ بەجێ کەوت و مرد، کە مبوجییە دەستوری دا زگیان هەڵدڕی دیتییان واتیرە کە لە ناوە ڕاستی دڵی ئەو کوڕە چەقیوە.

ئەڵێن: گۆماتا کەبەم هەوا ڵەی زانی ناردی پڕکساسپیان بانگ کردە لای خۆی وزۆری دڵ خۆشی دایەوە، بەڵێنی پارە وپلەو پایەی پێداو داوای یارمەتی لێکرد، ئەڵێن پڕکسـاسپ ڕازی نەبو، خەیانەت بەنەتەوەی خۆی بکات، ڕۆژێکیان کەئەی ویست قسە بۆئێرانـییە کـان بکات، نە بەسودی مادە کان بەڵکو بەسودی هەخامنشیان قسەی کردو لەترس بە دیل گـرتن لەبەرزاییە کەوە، خۆی هەڵداشت و ملی شکاو مرد[1]

---

١ ـ کەچی لە ئەفسانە کانائە خوێ نینە وە، ڕوژێک ئاستیاگ و هارپاک کە لە کوردە مادە کان بون دمەقاڵەیان لێ پەیائە بێ وئاستیاگ‌شا، رق لە هارپاک هەڵدەگرێ لەوە زیری ئەخاو بەوەش واز ناهێنێ و پاشماوە یەک میوانییە ک سازدە کاو میرو مەزنانی کوردە مادە کان لەو میوانییە دابە شدار ئـەبن، ئـاستییاگ، بـەنهێنی دەسـتور ئـەدا کـوڕە چکۆڵە کەی هارپاک بد زن و سەری ببرن و گوشتە کەی ببرژێنن، لەوچاخەدا واباو بووە، بەرخی سپی‌و کارژیلەی گوشت ناسکیان سەرئە بری و تیکە تیکە، ئەیان کرد بە درودالێ ولقی دار چاڵوکەوەو ئەیاننا، ناو تەنوری گەرمی تازە نان

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۰۹ ـ باوی کور دەواری

ئەڵێن ئاستییاگ خوي ئاغادێی، کوردە واری جارانی هەبووە، چڵون ئاغاد ییە کان، نەیان ئەهێشت نوکەرو دەس و پیێ وەندە کانیان بچنە دیوەخان ئەبولە پاشخانە و دەرێ راوەستن وتە نانەت ئەگە رکارێکیان بەوانەهەبوایێ هەرایان دە کرد ئا! کێی لەوێیە، کوت و پرپیاوێک ئەهاتەژۆرێ و لەبەر درگا، ڕەق وەک داری ویشک رادە وەستا، ئاغاش دەستوری پێ ئەدا ئابڕۆ چابێنە ئابڕو، ئەوکارە پکە، ئەویش ئەی وت بڵێ قوربان و وەدەرئە کەوت. ئاسیتیاگیش هەرواله گەڵ پارسە کانا جولاوە تەوە، کورش باوە کولە دایکەوە ماد زادە بووە، بەلاّم بە مە قە ڵس و تورەو لە سەردڵی گرانبووە. ڕۆژێک کە للە ڕەقی ئە کات لە ئاستییاگ ڕوش هەڵدە گەڕێ و زیز ئەبێ و دوای پێکە وە نانی هێزێک دەس ئە کابە تالاّن و بڕۆ و دزین و کوشتنی مرۆڤ گەلی ئاستییاگ، کار ئەگاتەڕادەیە کی وا ئاستییاگ هە روەک چۆن هەڵکەوت و روداوی دنیا حەمە رەزای پەهلەوی والێ کرد کە لە ساڵی **۱۳۵۷** هە تاوی و **۲۵۹۰** کوردییا شاپوری بە ختیار بکاتە سەرۆک وەزیروبی هێنێتەسەرکار، ئەویش ناچار ئەبێ هارپاک بێنێتەوە، سەرکارو دەسە لاّتێ زوری بداتێ، سەرئەنجام هارپاک لە بنەوەلە گەڵ کورشائەسازێ و خە یا نەت بەئاستییاگ و بنە ماڵە ی خۆیی ئە کات و دە سەلاّتی ئێران و کوردستان ئە کە وێتە دەس کورش، بۆییێ لە کوردەواریدا؛ لە کە و ناراوە، و تویانە: دار تا هۆرەی لەخۆی نەبێ ناقەڵشێ! ئەشێ بزانین ئاستییاگ یا ئە ژی دەهاک کە بە ئان قەست ناوە کەیان گۆڕیوە وکردو یانە بە زوحاک و مێژوە کەشیان شێواندوە هەرئە و ئاستییاگە مادە یە کە لە (**۵۵۰-۹۴۰**) بە رلە زاین ژیاوەو میرو مە زنی کوردستان و ئێران بووەو لە گەڵ هارپاکانە سازاوە و هارپاک خەینانەتی پێی کردوە.

پێوە دراو، بەوجۆرە پیاوە کانی ئاستیاگ گۆشتی کورە گچکە کەی هارپاکیان بر ژاندو لەکاتی فراین خواردنا ئەوگۆشتەیان لەپێش‌دەمی داناو ئەویش کە لەسەر سفرەبو دەسی کردبخواردنی لەپاش نان خواردن ئاستیاگ روی کردە هارپاک پێی وت واوالێکراو ئاوا گۆشتی کوری خۆتت دەرخواردئەدەم، جا برۆ هەرخۆت قەف و گف پکە. بەریوایەتێک سەری کورە کەی بە کاڵی، بەسەرو کاکوڵەوە، بۆئەنێنە ناو بشقابێکی سەرنراوەو لەبەردەمی دای ئەنێن کاتێ هەندێ لە گوشتی کۆرە کەی ئەخوا، لە زاری خۆش نایێ دەس ئەبا سەری ئەو بشقابە هەڵدە گرێ، چاوی بە سەرو چاوی کورە کەی ئەکەوێ کسپە لە دڵی دێ، تف لەزاریدا ویشک ئەبێ و چاوی بە موڵە ق ئەوێستێ و خانەنشین ئە کەوێ (شە پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۱۴ ـ شه پۆل

سرنج را کێشه له ئه فسانه دا هه یه له و دەمەدا وا (بەختونەسر) جوله کەکانیی له زیندانیی با بول په ستاوتبو، ڕوژێك به ندییه کان به رئه دەنه حەوشه، گۆیا جوله کەیه کی خۆوێژودەنگ خوشی وه ك حەسەن زیرك لەوێ بەندئەبێ، بەندییه کان پیێ دەڵێن: یەك دو بەندو باو قام و گۆرانیمان بۆبلێ ئەویش کە دەسی به چلێ دار زێتونەوه ئه بێ، له وەلاما ئەبێژێ، من چۆن گۆرانیم بۆدێ کەلەزێدونیشتمانی باو باپیری خۆم ئورشەلیم دورم! دیارەئەم هەستی نیشتمان و یستییه له کەو ناراوه لەناو جوله کەکاناهەبووه.

نوکته: لەمێژودانوسراوه: جوله کەکان لەو سەروبەندەدا پاره و دراوێکی زۆرو زەوندو کیژو ڵەیه کی زۆرجوان و نه خشیلانەشیان به ناوی (ئەستێر) دا بەکورش، جادوای ئەوه کورش بو به زاوایان پیان وت پول‌وچه کەمەنی لەئـێمه، لەتـوش ئـازاد کـردنی جـوله کـه کـان و ناردنەوەیان بۆسەر زوینی فەلەستین، ئەویش زۆر کەللە شەق بو، هەڵی کوتایه سەر زیندانی با بول، گشت به ندییه کانی ئازاد کرد. لام وایه: ئەوه کەحه مـه رەزای پـه هـلەوی له جـەژنی تاجگوزاریدا له سەرقەوری کورش وتی: کورش تۆبخەوه ئێمه بێدارین بـۆئەوه بـووه کـه هەردوکیان پیاوی جو بون وئه سپاردە کەیان یه کی گرتۆتەوه[۱-۲].

ناوی میرو پاتشایانی ماد:

۱ ـ دیا کۆ = Diaukku ☐ ـ دیوکس. دییا کۆ: یه کەم کوردە، مادێك بووه، کە هۆزی مادئەوی هەڵبژار دوەو کردویانه ته میرو مەزنی خۆیان، دییاکۆ زۆر شیاوانه توانیویه تی گەلی ئازاو قارەمان و نەبەزی ماد، یه ك خاو هاودنگیان بکاتو گەلێك پێك بـهێنیێو بۆمـاوەی ۵۳ ساڵ پاتشایی بکات.

۱ـ ئەبێ ئەمەش بزانین ناوی فەلەستین لەرۆژگاری سەلاحەددینی ئەیووبی *Calahuddin iayaubi* قـارەمانی مەزنی کورد، کەوتوته سەر زار، چونکا ئەوواژه لەفەلەئەستێنەوەها تووە،کوردەکان بەمەسیحی دەڵێن: فەله، لەپـێشا فەله کان ئەوشونەیان لەعەرەبان ئەستاندبو، لەجەنگی خاچ پەرستە کانا پێشمەرگە کوردە کانی سەلاحەدین، لەساڵە کانی ۵۸۳ تا ۵۸۸ی کۆچی لەفەلە کانیان ساندەوەو لەودەمەوەئەوشوێنه بەفەلەستین ناوئەبرێ. سەلاحه ددین له ۵۳۲ی کۆچییاها توتەجهان و له ساڵی ۵۸۹ی ی کۆچییاله تەمەنی ۵۷ ساڵیدا کۆچی دوایی کردوه.

۲ـ هه رچەند دەڵێن ۱۵ قەرن بەر لەزاین فەله ستین به دەس فیرعەونی میسرەوه بوه (شه پۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

گڵکۆی، فه روه رتیش «باوکی، دییا کو» به پێی قسەی هیری‌دوت مێژو نوسی یۆنانی و هەندێ مێژو نوسانی تر له ناو، غاری = فەقره قا= یان (فەرهادگا)ی، گـوندی، ئـیندر قـاش ده کیلومیتری - باکوری شاری «مەهاباد» لای با شوری، زرێواری چی چست، «ورمێ» یه.

له سێ فرسه خی باکوری غەربی مهاباد کۆنه شارێك به ناوی (دریـاز) هـه‌یه‌کـه: راولینسن *Rawlinson* و بتلمییوس لایان وایه دارایاس و داراشاو یه‌و یه کێکه له‌شاره‌ماد- ه کان. ئیندرقاش.

٢- فەروەرتیش = فرائه رتس.

٣- هووخشه‌تەر =کیا کسار.

٤- ئیختوویگو = ئاستییاگ = ئەژیده هاك.

مێژو دەنوسێ: فەروەرتیش پەرەیێ زۆری به سەرزه وینی فەرمانرەوایی خۆیداوه، هۆزی پارسی بەردەس کردوه، که له با شوری (جنوب) و با شوری رۆژ ئاوای تێرانابون.

ئەڵێن: فەروەرتیش لەساڵه کانی ٦٠٤ بەرله زاین که شالاوی برده سەرخاکی ئاشۆر، ئیرپخه =کەرکوك‌و چەن شاروگوندی تری گرتووه، دوای کوژرانی فەروه رتیش له شەرێ ئاشۆریانا، هووخشه تەربووه‌ته جێێ نیشی باوکی‌و له ساڵه کانی ٥٨٥ تا ٥٩٠ بەر لەزایینی لەگه لَ ئالیاتس میری لودیه بو به شه ریان‌و ئەوشەره شەش ساڵ ده خایەنێ، رۆیکیان رۆژ دەگیرێ، خەڵکه که وائەزانن به هۆی ئەو جەنگەوه، خوا رۆژی گرتووه‌وکەو تونه تەبەرقارو قینی خودا، هەمونیگەران ئەبن‌تا (بخت النصر) پاتشای بابل ناونجیان ئه‌کاو ئاشتی ئه‌کەن‌و ئەم ئاشتییه به: ئاشتی رۆژگیران ناو داره. بەم هۆیەوه هەندێ خاکی لودیه‌کەوته بەر فەرمانرەوایی هووخشه تەر، بەم جۆره: سەرزەوی ماد له ئاسیای کچکەوه تازێ و چه مـی قـزلَ ئیرمـاق (هالیس) پەرەی ساندوەو پاش چەن جەنگ، بەسەر ئاشۆر بانی پاڵیشا زاڵ بووەو لەساڵی ٦١٢ به رله زاین شاری نەی نەوا پێته ختی ئاشۆره کانشی گرتوەو وئەوساڵه بووەتەسەرەتای مێژوی کورده ماده کان که لەوکاته دائیمپرا توری مه زنی خۆیان دامه زراندو ئەونەی تر سەرزەوینی فەرمانرەوایی ماد پەرەی ساند. کاتێ ئیختوویگو = ئاستییاگ دوایی مردنی باوکی هاته سەر کار نیشتمانێکی پان‌و بەرین و زۆرو سامانداری بۆجێما، بەلام به بۆنەی خەیانەتی هار پاکی خزمی دوایان برا.٭ شه‌پۆل ٭

Dr.Saleh Ebrahimi

نەتەوەی کورد :

سترابۆن، هیردۆت و گزنفۆن مێژونوسانی یۆنانی زۆرجاران ناوی کوردیان بردوەو بە دورو درێژ قسەیان لە نەتەوەوگە لی کورد کردوە.

گزنفۆن لە ٤٠١ ی بە رلە زاین لە کتێبی خۆیدا: (گە رانە وەی دە هەزار یۆنانی) لەم نەتەوەوگەلە رەسەنە ناوی بردوە کە چلون گیرو گرفتیان بۆسپاکە ی ئەو بەدیی هێناوە،گزنفۆن ئەڵێ:کوردەکان لەناوچیا و چرائە ژین و هیچ کاتێ نەبونە تە، بەردەسی خە شایارشاو ئەرمەنیو ئاشۆری و لەکە تیبەکانی پاتشای ئاشۆریەکانیشا، بە (کردو...) ناوبراونو لەکتێبی پەهلەوی: شارەکانی ئێرانیشدا، بەکوهیاران، کردو، واتا:کوردان، ناو براون.

ـ لە دەورەی ساسانییاناکوردەکان لەزۆربەی شەڕو جەنگەکانا بەشدار بون، لە کارنامەی ئەردەشێری پا پەکانا جەنگی کوردەکان لە تەک پاتشا ساسانییەکانا، شی کراوەتەوە،کوردەکان دوای دوابڕانی حوکومەتی ساسانی لە ڕاست عەرە بەکانا پیاوانە راوە ستاونو دینی پیرۆزی ئیسلامیشیان بە دڵو داو وەرگرتوە، نەک بەزۆر، بەڵام باری خۆیشیان هەر پاراستوەو رایان گرتوە.

کوردەکان لە راست هاشاوڵی بێ بەزەی یانەی تورکە سەلجوقییەکانا لە سەتەی یازدە هەمیزاییینیو هێرشی مە غول (سەتەی ١٣) لەراست هاشاوڵی تەیمورەشە لە (سە تەی پانزەهەم) نەبە زانە راوستانو سپا خۆین خۆرەکەیان شکاندوە .

لە سەتەی ١٦ی زاین لە دولای کوردستانا، دوحوکومەتی بەوزە دامەزرا لە ئێران حوکومەتی سەفەویو لە تورکییەش حوکومەتی ترکی عوسمانلی، ئەم دوحوکومەتەنێزیک بە (٣٠٠) ساڵ جارو بار پێکەوە ئەیان کردە سیمڕ سیمڕو جەنگ.

کوردەکان، باوەکولەرەگەژیا، لە تەک ئاریا: ئیرانییەکانا هاو خۆین بون، بەڵام لە بەر زڵم و بێدادی میروپاتشا سەفەوی یەکانو هەروا، لەبەرئەوەی لە سەرڕچەی و رێگای سونی بون جار جار ئەچونەلای عوسمانلییەکانو بەدژی سەفەوی یەکان جەنگیان ئەکرد.

لە ساڵی ١٥١٤ زاین دالە جەنگی چالد راناله با شوری گوڵ ئاوی ورمێ داکوردەکان چونە یارمەتی تورکە عوسمانلییەکانو سپای شائیسماعیلی سە فەوییان تێکشکاند، ترکە

Dr.Saleh Ebrahimi

عوسمانلییە کان سپای شائیسماعیلی سە فەوی یان تێکشکاند. ترکە عوسمانلییە کان لە بەرانبەرا بە ڵینی سەر بە خۆی ناو خۆی: (خودموختاری) یان بە کوردە کان دابو بە ڵام جەنگی چالدران بە زیانی نەتەوەوگە لی کوردتەوا و بوا چونکالە دوایدا کوردستان لە نێوان تورکییە و ئێرانادابەش بو، سێبەشی کەوتە بەردەسی تورکی عوسمانلیو یە ك بەشی دیکەی کوردستان کەوتەسەر ئێران، سوڵتان سەلیم و شاهەباس لەوبابەتەوە پەیمان نامەیان لەگەڵ یە کا بەستو ئەوپەیمان نامە، لە ساڵی ١٦٣٩ زایینی بە هۆی شاهەباس سەفەویو مورادی عوسمانلی یەوە مۆر کرا، بەڵام کوردە کان ئەم سنوربەندی یەیان قەبوڵ نە کردو لە هەردو حوکومەت راسانو توانییان لەتورکییەو ئێرانا میرنیشینگە لی کوردی بە دی بهێنن و تارادە یەك بگە یێنە سەربەخۆی هەرێمی. میرنیشینە کانی موکری و ئەردەڵان لە کوردستانی ئێرانا تا ئاخر و تۆخری سەتەی نوزدە هەم بەهۆی میر و مە زنە کوردە کان بە رێوەئەچو، بەڵام لە هەوەڵی سە تەی بیستە ما، حوکومەتی ناوەندی ئێران کارو نیازی بەحوکومەتێکی بەوزەهە بوتابێ وەی بتوانێ گەلاڵە تالاڵن کارانە کەی خۆی بەرێ بە رێوە. هە روەها حوکومە تە کانی کوردی گول ئاوی وان و بادینان و هە کاری و دییار بە کریش لە تورکییە دابە دەس پاتشا زۆروێژە تور کە تەرەسە کانی عوسمانلیلە ناو بران و قڕیان خستە ناو سە رۆك وبنۆ کە کوردە کان، لە سە تەی نوزدە هە ما هەرکاتێ کوردە کان لەو حوکومەتانە رادە سان و ئەیانە ویست خۆیان سە ربە خۆ، پکە ن، کوردە خودان زەوی یە، گە ورە کانیان ئە کردە، هۆرە، بۆ کوردە، دژ، حوکومە تە دژ کوردە کان و کوردیان بە کورد ئەدابە کوشت.

لە سە تەی بیستە میشا هەستان و راپە رینی کوردە کان کە بە شێوەی نیشتمانی تایبەت دەسی پێکراوەو هێما نیش بەردە وامە، کە وتە، بەر، رەوتی کێبە رکێی ئیمپریالیزم، لە ڕۆژ هەڵاتی ناو راستاو خۆرهەڵاتی زریەی مەدی ترانەدا، ئیمپریالیزمە کان لەم هەرێمانە دا بۆ پەرەپێ دان، بە وزەو سود وەرگرتنی خۆیان لە و دە مە وە، لە مە سە لەی کورد، بە فڕوفێڵ کە ڵك وەرئە گرن، لە مە ولا گەلی کورد، ئە شێ سیاسەتی ئیمپریالیزم بناسێ و دە سی ڕەشی ئیمپریالیزم و نوکە رە دروشم دارە کان وبێ دروشمە کانیان جوان بخوێنێتە وە و خۆی لە داوی ئە وخۆین مژو گەڵ دژمنانە بپارێزی تازو و ئاسان بتوانێ بە مافی خوراوی خۆی بگات کە

Dr.Saleh Ebrahimi

۲۱۴ - شه پۆل

ماوەی زیاترلە سەت ساڵە هەوڵی بۆ ئەداو لە کاتی را پەرینی شێخ عوبە یدیلای شە مزینی یەوە کە بە دژی قاجارە کان دەسی پێکردوە گەلی کورد، توشی سیاسەتی تـوشی ئیمپریـالیزمو نوکەرە کانی بووە، گەلی کوردئەشێ بە کردەوە، کارێ، بکات، کە، شۆڕشە کەی سودی گشتی، گشت چینە رەنجبە رە کانی کورددابین بکاتو رەوتێکی وای هەبێ بەدژو زیانی ئیمپریالیزم بە تایبەت ئیمپریالیزمو نوکەرە کانی تەواوبێت.

تە بەری ئەڵێ: ئەردە شێری بابە کان لە کوردانی بازرنگی یابەرزنجە یە، کـوردانـی بارزنگی یا بە زرنگی یا بازنجان یا بیزنجان تا ماوە یە کیزۆر دوای داهاتنی دینی ئیسلام هەرلە فارسا ئەژیان.ئیبنی خوردادو ئیستە خریش زۆر بە دورو درێژی لە گە لی کوردقسەیان کردوە، (کەردۆ) بە فەتحەی کاف لە ئەزمانی ئاشۆریدا بە مانای جەنگ ئاوەرو دلێرو نەبەزە، لە یە کێک لە کە تیبە کانی سەرگون پاتشای ئاشۆراکە بە شێوەی مێخی نوسراوە (کە ردو، یا کاردو) هەر بەومانایانە، بە کار براوە، دور نییە (گورد) یش کە بە مانای دلێرو نەبە زە، هەرلە وریشە، بێ[۱].

هۆزی شوانکارە

ناسر تە کمیل هومایون لە ژێر سەردێری ناساندن و تەحلیلی: «دە فتە ریدڵگوشا» دا بە ناوی ناسیاوی لە تە ك شوانکارە کانالە گۆواری هونەرو مەردوم[۲] - ئەنوسێ: بە سەرهاتی ئەم هۆزە ئەبێتە سێبەش:

۱ - دەورەی یە کەم ئەوە یە کە هێمان مەزنە کانی شـوان کـارە نـەچبونە جـە غـزی رامیاریو میری یەوە، ئەو جۆرە بنەماڵە مەزنانە خۆیان لە بنە ماڵەی ئەردە شێری بابە کـان ئەزانیو باوەڕیان وابو کە باو با پیرانیان تائە سپە هبودی فارس روییشتبون و دوای دا گیر کرانی ئێرانو کوردستان لەلایەن عەرە بەوە،خۆیان لە ئیسفەها ناشاردبوە وە (۱) بە قسـەی ئـیبنی بەلخی: بنە ماڵە مەزنە کانی شوانکارە (لە سەرەتای قەرنی شەشە می کۆچییا بە رانبەری قەرنی

۱ـ ئێستە خری فەسلی فارس، تە بەریج ۲فەسڵی ساسانیان مێژوی واژە گەلی سامی نوسراوی دوکتور ئیسرائیل چاپی میسر لاپەرەی ۴۵ س ٦ - سەبك شناسی بە هارچاپی سێهە م تاران ساڵی ۱۳۵۰ هە تاوی.
۲ـ ژمارەی ۱۸۸ بە فرانباری ساڵی ۱۳۳۷ چاپی تاران.

دوازەهـــەمی‌زایـینی) پـێنج تـیرەی گـەورەبون، ئیسمـاعیلیان و رامـانیان و کرزوبییـان و مەسعودیان‌و شکانیان(٢).

ئیسماعیلیان لە هۆزەکـانی‌ترگەورەترو گـرنگترو نـاودارتـربون،خۆیـان ئـەداپـاڵ مەنوچیهەر.

رامانیانیش لە بابەت هەبونی داب و دەستوری هۆزەواری وجەنگ ئاوەری و نە بەزی یەوە زۆر ناوداربون. ئەوانی تریش لە جێگای خۆیانا خودان سامان و دەسەڵات و بەوزەبون (٣)

لە ئاخرو ئۆخری حوکومەتی دییالە مەوە، هێزو دەسەڵاتی شوانکـارە یـەل لەبـاری رامیاری‌و سیاسییەوە، دیاردی ئەکرێ، دوای چەن شەڕوشورێک لەدەورانی غەزنەوییانا بە شێکی زۆرلەوهۆزە لەدەوروبەری دارابگردا نیشتە جێ ئەبن.

بە شی دوهەم: دەورەیەکە، هۆزی شوانکارە لە سەر زەوینێکا، بە ناوی خۆیان ناوداری مێژوی پەیائەکەن‌وکەم کەم ئەچنە ناوسیاسە تەوە.

حەمدولاّ موستەوفی قەزوێنی لە سەتەی هەشتەمی کۆچی (بەرانبەری‌سە تەی چواردە هەمی‌زاین) سەرزە وینی شوانکارە بە نێوان فارس و کرمان و ناوەندو پێتەختی ئەوان بەشاری (ئیگ = ئیج) ئەزانێ، ئیستە هْبانات، بەرک = (بەرگ یافرگ) تاروم، خیرە، نەیریز، کـرم، رونیز، لارودارا بگرد، دێتە ئەژمار(٤)

ئە و سەرزە وینە لە هەرێمێکی گەرمییانایە و هەندێ لەو جێگایە ئاو و هەواکەی نەزۆر گەرم ونە ساردیشە. ئەوسەر زەوینە چونکا، خاوەنی گەنم‌و پەمۆ و خورما وکشمیش و میوەی تربو، لەبابەت ئابوری یەوە گرینکی یەکی تایبەتی بەسەر، زەوینی شوانکارە دابو. حوقوقی دام‌و دەسگای ئەوان لەدەورەی سەلجوقییانازیاترلە ٢٠٠/٠٠٠ بە دراوی‌کاتی نوسراوە ـ حە مدولاّموستە وفی لە ساڵی ٧٤٠کۆچی (بەرانبەری ١٣٤٠ زاین) تا ١٠٠، ٢٦٦ دیناری نوسیوە (٥) لەوهەریمە پڕپیت‌و بەرەکە تەدا لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی سەلجوقییەکان، بەسەرئێراناو ئەتابەکەکان‌و بەسەرفاسا، هۆزی شوانکارە وزەو هێزو ناوونیشا نێکیان پەیاکردبو و بنکە وقەڵاو جێگە و ریگایەکیان بۆخۆیان دابین کردبو.

Dr.Saleh Ebrahimi

له ساڵی ٤٨٨ کۆچی (به رانبەری ١٠٥٥/٥٦ زاین) فَضْلَوَیْه حسنویه (کوڕی فەزل، کوڕی عەلی، کوڕی، حەسەن، کوڕی ئەیوب کەیەکێك له ئه میرانی ئیگ و له هۆزی رامانیان بووه، لەمەلیك مەنسور، کوڕی عزّالملوك ئەبو کالیجا رئاخرین پاشای ئالبویه، راساو به دیل گرتیو به ندی کردو هەرێمی فارسیشی هێناژێر ڕکێفی خۆی (٦).

فضلویه: لەباری رامیاری یەوه، وای بەباش زانیوه کەلەته ك سەلجوقییه کانابه تایبەت (له گەڵ قاورد، کوری، جه فریبیگ، برای ئەلب ئەرسەلان) خۆی رێكخات، هەرلەبەرئەوه ساڵانەبه (٢٧/٠٠٠/٠٠٠) درهەم هەرێمی فارس له دیوانی سەلجوقی ئیجاره ئه کات. جاله سایەی دۆستی له گەڵ ئه لپ ئەرسەلانا، شاری گشناوا یاجشناوا، ئه کاته پێتەختی خۆی (٧) و کەم کەم لەسەلجوقییان دورئه کەوێته، تا به ئیشارەی خواجه نیزامولمولك هەڵ ئـه کـوتێته سەرئەلب ئەرسەلانوئەی کوژێو پێسته کەی کای تێ ئەخنێ،ئەتا به کانی دوایی ئەو وه ك: خمارتگین و جەلالەدین چاولی، لەته ك بنه ماڵه ی سیاسی شوانکاره کانا، گێرەوکێشه یان (٨) هەبو... ئەمه لەسەرا نسەری چاخی حوکومەتی ئەتابه کـانی فـارسا دەوامـی هـەبووه. جـار جارئەوان و جارجاریش شوانکاره کان پیرۆزو سـەرکەوتوبون (٩).قـوتبه ددیـن موبـاریز کوڕی، نظام‌الدین یەحیا، جێ نیشی فضلویه) میره کوردێ بوکه بەداد گەری ولاّتی ئاوەدان کردەوەو زۆرێ لەولاّتانی تری خسته، سەرمیری شوانکاره (١٠) و به ئیلتیماسی کرمانیان یارمەتی دان (١١) ـ وەئه وهەرێمەی له چنگ غەزان دەرهێنـا، بـه لاّم زۆری نەخـایەنکه (نظام‌الدین مەحمودو سەیفەدین محەمەد)ی ـ برای وایان زۆر بوخەڵك هێنـا، کرمـانیان و غەزان بۆروخاندنی دام و دەسگای شوانکاره کان یه کیان گرتو عەجەمشای کوڕی مەلیك دیناریان هێنایه سه رکار (١٢)له ساڵی ٥٩٩ کۆچی (بەرانبه ری ١٢٠٢/٠٣ زاین) ئه تابه ك سەعد، کوڕی زەنگی بۆتێك خستنه وەی هێزو وزەی شوانکاره کان له گەڵ (نظـام‌الدیـن) مەحمود ـ برای یه ك‌کەوتو ئەمەبو سەرکەوت.

له ساڵی ٦٢٤ کۆچی (=١٢٢٦/٢٧ زاین) قوتبەدین موباریزی شوانکاره کۆچی دوای کردو میراتی پاتشاي به (مەلیك موزەفه رەدین مه حەمەد) ی کوڕی بڕا. ئەڵێن ئەمه مرۆڤێکی زانست پەروەرو زاناو شیعردۆستو شـاعیرو قسـەزانو کـارزان و کـارکوشتەو زۆر شیـاوی

Dr.Saleh Ebrahimi

سەرۆکایەتی بووە، کاتیٚ لە تەک زانایانا دائەنیشت. مرۆڤ حەزی ئەکرد بنواڕیٚتە خو و ئاکارو گفت و لفت و قسەزانی و هەستان و دانیشتنی ئەوپیاوە مەزن و مەندو ماقوڵە (۱۳) سنوری سەرزەوینی شوانکارە لەکاتی مەلیک موزە فەرەدین‌لە لای باشورە (جنوب) وەتا هەرٚیمی هورموز: [خلیج فارس] پەرەی ساندبو. لەوکاتە دا، ئەتابەکی بەدەس ئەبوبەکر، سەعد، کوڕی، زەنگی بو، کە (شیخ مصلح‌الدین) سەعدی (لڕی) دیباچەی گولستانی بەناوی ئەوداناوە (۱۴) ولەم شیعرەشدا کارو کردەوەی ئەو بەسودترلە هی ئەسکەندەر ئەزانیٚ و ئەبیٚژیٚ:

(ترا سد یأحوج کفر از زراست   نه روئین چودیواراسکندراست)

ئەو دومیرەهونەر دۆستانە، واتا: مەلیٚک موزە فەرە دین محە مەد ـ ی شوانکارەو ئەبو، بەکر، سەعد، کوڕی زەنگی، هەردوکیان لە ساڵی ۶۵۸ کۆچی (۱۲۵۹/۶۰ زایـن) کـۆچی دواییان کردوە.

دوبارە ئاژاوەو نائارامی گەرایەوە ناو خاکی فارس‌وکرمان، مە غولەکان لە مەکەلکیٚ زۆریان وەرگرت. هەلاکۆخان قەلاٚی (ئیگ)ی گرت (۱۵) و دوای خراپ کردنی ئەو قەلاٚیەو قەلاٚکانی تری شوانکارەکان، قوتبەددین موباریز (=دوەم) کوڕی موزەفەرە دینی، کردە میری ئەو ناوەو خوٚی گەرایە وە.

بە شی سیٚهەم: دەورەیەکە، مەغولەکان خوٚیان بەسەر هەمو، مەڵبە ندەکانی ئـیٚرانـا، داسەپانبو، هەرٚیمی شوانکارەش وەک شوٚینەکانی تری ئیٚران، زیانیٚ زۆری لیٚکـە وتـبو و میرەکانی شوانکارەش، ببونە دەس نیشانی مە غولەکان.

قوتبە ددین موباریز دوەم، هەروەک فەزلە ویە (سەر بنە ماڵەی شـو انکـارە) دوای ئەوەی هەرساڵە ولاٚتی بە شەش هەزار دینار زیرلە مەغولەکان بەئیجازە گرت، خوٚی قەف کردو وەلاٚمی ئەوانی نە دایە وە، بەقسەی: (نەتەنزی کاتیٚ وەرزیٚ میری کرد. گفی کردو سەری لەژیٚر باری هەلاکۆ هیٚنادەریٚ) ئەم جارە، بەراوەژوی زەمانی ـ فەزلەویە (گەلی شوانکارە، لیٚی راسان و لە تەک مناڵەکانی براکەیا، ئەویان دەس بەسەر ناردە، مە تەریٚزو ئۆردو تاگە بیشتە یا ساق (۱۷) و مەلیک نیزامە ددین، حە سەن ـ ی ـ براکە یان کردە میرو جیٚ نیشینی.

Dr.Saleh Ebrahimi

مەلیک نیزامه ددین حه سه نیش. له شه‌ڕی سه لجوق شای فارس له کازرونا، کوژ راو نوسره ته ددین - ی - برای بووه جیّ نیشی، وه ئه‌ویش به شه‌ر به تی‌ژارله ناوچو (١٨) جه لاله ددین تەیب شا، له سیانزه ساڵانه دا له لایەن شوانکاره کانه وەبوبەشا و سیانزه ساڵیش پاشایی کردو له کاتی ئەوا شوانکارەی میسریشی جه مه وه کردو مولك و حوکومەتیّ، ته واوی گیر هێنا (١٩) کوڕێکی هەبو، به ناوی موزه فەرەدین محه مه دکه به زۆر وکارایی زاڵ بو و دەسی کرد به کوشت و کوشتاری میرو مه زنانی سەر بزێو و دزێوی ئه وناوه نـاوه (٢٠) بـه لاّم ئەمکوشت و بڕینه بووه هۆی ئەوه خەڵکی، لیّ دور که وێته وەو له ناو خۆیانابه تـایبەت له ته ك مامی دا،به هائه ددین ئیسماعیل ببێته جەنگیان و هەردوکیان یه ك له دوی یه ك بکه ونه دوای مه غوله کان و له ناوچون.

شازاده کانی تریش، وه ك ناسره ددین مه حمودو براکانی سەیفه ددین هەزارسەیفو غیبا سه ددین محەمەد (کوڕی جه لاله ددین ته ییب شا)و نیزامه ددین حه سه ن - ی برایشی = (هاوبه شی موڵکی براکەی بو) هه رکام ماوەیه ك میرییان کرد، بەلاّم نەیان، توانیوه وزەی جارانی شوانکاره راگرن.

به نی فەزلە وەیه

بەنی فەضلوەیهی ئەتابه کانی شوانکاره: حەمدولاّی موستەفی[١] ئەوانەی بەئەتا بەکانی شوانکاره ناوبردوه.

١ - فەضلوەیهکوڕی حەسنه وەیه ساڵی ٤٤٨ کۆچی مانگی

٢ - نیزا مەدین مەحمودکوڕی فلان کوڕی حەسنەوەیه

٣ - هەزا رئەسپ (موبا رەزەوین) کوڕی مەحمود...

٤ - حەسنه وەیه ساڵی ٥٠٥ - ئەگونجیّ که مەبەست حه سەن کـوڕی موبـاره ریـز سەرۆکی شوانکاره بیّ که کوڕی ئەسیر ناوی بردوه.

١ـ تاریخی گوزیده ج ١ پەرەی ٤٤٣ و خەلیل ئەدهه م پەرەی ٢٦٤.

Dr.Saleh Ebrahimi

٢١٩ ـ باوی کور دەواری

٥ـ موزەفەر ەدین کوڕی حەسنەوەیھ

٦ـ قوتبەدین کوڕی موزە فەرەدین. ساڵی ٦٥٨. بار تولید بە (قوتبەدین کوڕی موبارەزەدین) ناوی بردوە.

٧ـ نیزامەدین فەضلە وەیھ کوڕی فلان کوڕی موزەفەرەدین ساڵی ٦٥٩ ـ بار تولید بە (نیزامەدین فەضلە وەیھ کوڕی موزەفەرەدین کوڕی موبارەزەدین) ناوی بردوە. دیارە کوڕانێکی هەبوە ناویان دیار نییە

٨ـ نوصرەتەدین ئیبراهیم کوڕی فلان کوڕی موزەفەرەدین ساڵی ٦٦٢.

٩ـ جەلالەدین تەیيب شا کوڕی فلان کوڕی موزەفەرەدین... ساڵی ٦٦٤ کۆچی مانگی.

١٠ـ بەهائە دین کوڕی فلان کوڕی موزەفەرە دین ساڵی ٦٨١.

١١ـ غیاسەدین کوڕی تەیيب شاو براکەی نیزامەدین بەناو حوکومە تێکی لەساڵی ٦٨٨ هەبوە ـ بار تولید (نیزامەدین) ی بە کوڕی بەهائەدین داناوە.

١٢ـ مەلیک ئەردەشێر (بێ ناونیشان) ماوەی حوکومەتی کەم بوە، ساڵی ٧١٣. کە بە دەسی موبارەزەدین محە مەد موزەفەر لەسەر کارلاچوە. قسەی بار تولید (١٠٣) و مونەجیم باشی جیایی زۆرە.

حەسنەوەیھ

١ـ فەضلەوەیھ — فلان

٢ـ مەحمود

٣ـ هەزار ئەسپ

٤ـ حەسنە وەیھ

٥ـ موزەفەرەدین

Dr.Saleh Ebrahimi

موزەفەرەدین

فلان ـــــــــ ٦ ـ قوتبەدین

۸ ـ نوصرەتەدین ـــــــــ ۷ ـ نیزامەدین

فلان

۱۰ ـ بەهائەدین ـــــــــ ۹ ـ جەلالە دین

۱۲ ـ نزامەدەین ـــــــــ ۱۱ ـ غیائەدین[۱]

ـ سەرچاوە

۱ ـ عەباس ئیقباڵ ئاشتیانی ـ تاریخ مەغول چاپی دوەم لاپەڕەی ۳۸۰ تاران ۱۳۴۱ هەتاوی.

۲ ـ عە باس ئیقباڵ فارسنامە لاپەڕەی ۱۳٦-۱۳۳ تاران ۱۳۱۳.

۳ ـ دکتورزە بیحولڵسەفا ـ مێژوی ئەدبیات لەئێرانا بەرگی یەك لاپەڕە ی ۴۰ تاران ۱۳۳۹.

۴ ـ سیاقی، تاران ۱۳۳٦.

۵ ـ بەم سەر چاوانەی خوارە وە بنوارە:

ـ ئیبنی ئەسیر ـ ئەلکامیل بە رگی ۱۰ لاپەڕە ی ۳٦۲ ـ شوانکارە.

ـ لسترنج ـ جوغرافییای مێژویی سەر زەوینی خیلافە تی شەرقی، تەرجەمەی مەحمود عیرفـــان-تـــاران ۱۹۵۹.

Yule (H) - The Book of ser Marco Polo, 2 ed - London 1874.

۱ـ سەرچاوە: کوری ئەسیر: ئەلکامیل لە مێژودا.

مێژوی گۆزیدە. دائرةالمعارف الاسلامیة ـ چاپی فرانسە، مادەی: (شوانکارە.)

نەسەبنا مەی خولەفا و شەهر یاران وسەیری مێژویی روداوەکانی ئیسلامی نوسرا وی زامباو یرو، تەرجەمەی دوکتور جەواد مەشکور. پەڕەی ۳۵۱ و ۳۵۲ چاپی ۱۳۵٦ هەتاوی.

لەئاخریدا زێدونیشتمانی شوانکارە کە وتە دەس روکنە ددین حەسە ن کوری هەزارئەسەبو تا جەددین جەمشید کوری ئیسماعیل، بە قسەی نە تە نزی: (هەرجارە حوکومەت ئەکەوتەدەس یەکێك لەو دوانە تا ساڵی (۷۴۲ کۆچی، بەرانبەری ۱۳۴۱/۴۲ ـ زاین) کە پیر حوسین نویان لە شیرازابو، حاجی لون، لەهیندوستانەوەلە رێگای سیرجانەوە گە رایەوەو ئەودوپاتشامەزنە، کەلەبنەماڵەو پاتشایانی ساسانی بون، کوشتنی و دوکە لی، لە کڵی ئەوبنەماڵە هەستان (۲۲)؛۲۲ ـ نە تە نزی لاپەڕەی ۹ و ۱۰.